

Програмата е съфинансирана от Европейския съюз (ЕФРР) и националните фондове на Гърция и
България
ПРОЕКТ „ФОЛКЛОРЕН МОСТ“

ФОЛКЛОРЕН МОСТ

Музиката и танците на Чеча

Сборник

Сатовча, март 2013

Комплектът сборници „Фолклорен мост“ е съставен при изпълнението на **проект „Фолклорен мост“ в рамките на Програмата за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България“ 2007 – 2013 г.**

Водещ партньор за изпълнението на проекта е община Сатовча, а другите партньори са Община Като Неврокопи, Гърция и Читалище „Просвета 1937“, с. Плетена, Община Сатовча. Основната цел на проекта е да допринесе за дългосрочно запазване на специфичното културно наследство на трансграничния регион на долината на река Места. Опазването и популяризирането на местните традиции чрез съвместни културни и социални събития създава нов имидж на транс-граничния регион, което несъмнено води до повишаване на интереса на посетителите в транс-граничния регион и допринася за подобряването на качеството на живот на местните хора.

Чрез дейностите по проекта се подпомага, макар и само частично и в ограничен формат, **документирането на културното наследство в района**. Регионът е известен с опазената си уникална култура, включително фолклор, начин на живот, традиции, местна храна и други културни елементи. Този проект има за цел не само да активира партньорства между общностите от двете страни на границата, но и да подсили гордостта на местните жители като представи уникалното културно наследство. Крайната цел на проекта е да се поствят основите на **транс-гранична школа за културните традиции**. Тя ще функционира в рамките на читалище „Просвета 1937“, с. Плетена, която да привлече в бъдеще интерес и ресурси за проучвания и за постепенно цялостно разкриване и документиране на културното наследство на този трансграничен район. Школата ще се развие като една от формите на дейност на читалището.

По проекта бяха проведени **проучване и експедиции в района с участието на местни краеведи и историци от община Сатовча, ученици от гимназиите на общината и група преподаватели и ученици от Националната гимназия за древни езици и култури «Св. Константин Кирил Философ», София и експерт културолог от Гърция.**

Всеки от сборниците в комплекта е посветен на една конкретна тема:

- Природата и хората на Чеча;
- Веда Словена – един магичен завет;
- Поминьк, обичаи, традиции в бита;
- Песните и танците на Чеча;
- Каменните чешми на Чеча.

При съставянето им възникна сериозното затруднение информацията и материалите да се разпределят между петте сборника. Причината за това е, че в реалния живот това са различни аспекти на едно и също нещо – бита, културата, начина на живот на хората от този край. Както личността на един човек има своята цялост и не можеш да се отдели характера му от знанието му или начина му на общуване, така е невъзможно да се раздели песента от танца, от обичаите, от носиите, от природата и бита и историята на хората от този край. Така че, разделянето в пет сборника е само условно.

Тези сборници нямат претенцията на научни публикации, нямат претенция за изчерпателност или крайно мнение. Те представят само **скромния, но успешен опит да се въвлекат хората от района на проекта в един процес на изучаване и съхраняване**

на културното наследство с цел да се разкрие и опази идентичността на местната общност с нейните традиции и цялостна културна история. Този опит е само един от начините да се осигури достойното и мирно бъдеще в трансграничния район между Гърция и България като две страни, членки на Европейския съюз. Сборниците имат за цел да документират един успешен опит за практическо прилагане на европейските ценности за културно многообразие и идентичност на общностите, не само като съдържателна информация, но и като подход за въвличане на местните хора при съхраняване на културното наследство.

В трансграничния район на поречието на река Места живее население с общи корени, със своя обща характерна културна идентичност, която има своята специфика от двете страни на границата и с това през годините е станала още по-богата и разнообразна.

Ако има претенция този проект, тази претенция е свързана с факта, че местните историци и краеведи и учениците от гимназиите не просто бяха въвличени от външните експерти в набирането на информацията. Те бяха реалните изпълнители на целия проект, а външните експерти в лицето на преподавателите и учениците от Националната гимназия за древни езици и култури бяха техни консултанти. Този подход е по-сложният, изискващ повече усилия и време, отколкото група експерти от научен институт да свършат всичко. Но сме убедени, че този подход дава истински смисъл на усилията, защото съхраняването и предаването на културното наследство е необходимо за живота най-вече на тези, които го носят в себе си.

*

*

*

Териториалният обхват на експедициите е географската област Чеч, но конкретните интервюта и записи са направени в населените места на община Сатовча за България и община Като Неврокопи за Гърция.

Комплектът от сборници се създава, за да **бъде използван през следващите години от пратньорите по проекта в намерението им да продължат да организират различни школи за млади хора, за учени и изследователи**, които да изучават и съхраняват културното наследство на района. Информацията в сборниците има само за цел да послужи като изходна точка за по-задълбочени и дълго срочни проучвания, в зависимост от интересите на изследователите.

Освен информацията от проведената експедиция през лятото на 2012 г., те се основават и на редица проучвания, които са правени до сега от академични институти, университети и от различни изследователи.

Намерението е тези сборници да попаднат в ръцете на учители, читалищни дейци, обществени лидери и просветители от района на проекта, за **да стане информацията в тях достояние на хората, които живеят в района, по-специално на младите хора от района**. Те трябва да получат информация за културното наследство на своите родове и населени места, за да бъдат горди и спокойни, и със самочувствието на достойни граждани на многообразна Европа.

Екипът на проекта

Ако има претенция този проект, тази претенция е свързана с факта, че местните историци и краеведи и учениците от гимназиите не просто бяха възвлечени от външните експерти в набирането на информацията. Те бяха реалните изпълнители на целия проект, а външните експерти в лицето на преподавателите и учениците от Националната гимназия за древни езици и култури бяха техни консултанти. Този подход е по-сложният, изискващ повече усилия и време, отколкото група експерти от научен институт да свършат всичко. Но сме убедени, че този подход дава истински смисъл на усилията, защото съхраняването и предаването на културното наследство е необходимо за живота най-вече на тези, които го носят в себе си.

Екипът от Сатовча

Арбен Мименов – Кмета на общината
Кирил Караколев – краевед, учител по история от село Сатовча
Антоанета Бекташева – секретар на Народно читалище „Просвета 1937“, художествен ръководител на фолклорните състави на читалището, събирач на автентичен фолкор
Баадин Мустафов - краевед, учител по история от село Вълкосел
Лилко Айвазов - краевед, учител по история от село Сатовча, муикант, ръководител на фолкорен състав
Зоя Доленска – историк от село
Емилия Кастаманова – икономист, финансов експерт на проекта
Мария Самарджиева – сътрудник в общината, съставител на местния вестник
Ирина Бошнакова – историк от село Плетена

Константинос Карипис – културен антрополог от Гърция
Любомир Матеев – продуцент на материалите и събитията
Камелия Георгиева – ръководител на проекта

Екипът от Националната гимназия за древни езици и култури

Гергина Тончева – основател на гимназията и директор от 1978 до 2010 година
Иван Иванов – учител по география в гимназията от 1978 до 2010 година
Даниел Иванов – възпитаник на гимназията, сега учител по музика и диригент на
Люба Илиева – възпитаник на гимназията, доктор по история, ръководител на фолкорен състав
арх. Тодор Михайлов – доктор по архитектура, преподавател по реставрация в Университета по архитектура, строителство и геодезия

Ученици от община Сатовча:

Адиле Саитова Яхова – ученичка от с. Сатовча
Айлин Максимова Алendarова – ученичка от с. Слащен
Гергана Йорданова Бошнакова – ученичка от с. Долен
Зейнепа Рушанова Топова – ученичка от с. Сатовча
Камелия Руменова Копанова – ученичка от с. Сатовча
Румен Емилов Узунов – ученик от с. Кочан
Сенада Илханова Каракъозова – ученичка от с. Слащен
Симона Станиславова Яхова – ученичка от с. Кочан
Сузана Валериева Гарова – ученичка от с. Сатовча

Ученици от Националната гимназия за древни езици и култури

Атанас Тончев
Георги Георгиев
Георги Митов
Красимира Шантова
Максимилиян Врабков
Михаела Бояджиева
Радослав Илиев
Трендафил Кръстанов
Чая Колева

Участници в интервютата:

Албена Поюкова - познава и предава обичаи и песни на с. Кочан
Антоанета Бошнакова – първата жена учител от с.Плетена
Антон Искренов – познава архитектурата и обичайте на с.Кочан
Асан Джилджов – познава и предава обичаи на с. Сатовча
Ема Юрукова – пазител на църквата в с.Долен, жената е селото която е на повече от 100 години.
Зейнепа Алилова Ходжова и Ваби Фаризов Ходжов - живеят в къща в село Плетена на над 150 години.
Иванка Карталова – познава и предава обичаи на с. Сатовча
Илко Парушев – познава и предава обичаи и песни на с. Сатовча
Исмаил Ибишев – майстор на чешми от с. Плетена
Румен Биляров - познава и предава обичаи и песни на с. Ваклиново
Руси Къдрев – учител по български език и литература в с. Плетена
Сергей Саитов – познава и предава обичаи и песни на с. Вълкосел
Цанко Парушев – познава и предава обичаи и песни на с. Сатовча

От съставителите

Фолклорът – мост между легендата и реалността

Лилко Айвазов

учител по история и ръководител на фолклорен състав от село Сатовча

Знанието за бита на всеки един народ е неговото начало, неговият корен, неговото име, неговият произход, неговият географски ареал и движение, неговата история и самобитност, неговата култура и начин на живот, неговото ежедневие и труд, неговият език, срички, думи, куплети и песни, родили се през различните епохи от съществуването на този народ, през неговия неуморен труд от началото на цивилизацията до наши дни. Фолклорът е огледалото на човешкото развитие и неговата пъстрота ни помага да разберем народната психология на различните общества, да проникнем в онзи свят на човека, който остава скрит и загадъчен без знанието за бита. Много е простичко да се разбере от една песен, легенда, обичай, празник, носия, какво е преживял човек, какво е слагал на софрата, с какво се е обличал и в какво е вярвал от край време. Така че фолклорът си е живата история и може да ни отведе в един различен свят, познавайки неговите орнаменти. Спокойно можем да кажем, че фолклорът съществува заедно с първите цивилизации и главното действащо лице в него е земеделецът. И така, стъпка по стъпка, от древността през средновековието и модерните времена до наши дни, всеки народ е оставил своите специфични черти и отпечатъци върху собствения си фолклор. Особено в древността, когато всяко провикване, звън от някъде и човешко действие са значели нещо, но по-интересното е, че корените на фолклора се запазват заедно със съществуването на съответния народ.

Още преди да се появи легендарният тракийски певец Орфей ок. 1400 г. пр. хр., първите царства, монархии и империи са познавали музиката и танца, използвани при различните обреди и обичаи. Дарбата на Орфей обаче, дадена му от боговете, го превръща в най-великия античен изпълнител и, забележете, навсякъде той е наричан „родопският певец“. Орфей, синът на Аполон, така е представен от древногръцките автори, че все едно с неговата поява започва и музиката по света. Но понятието „родопският певец“ го свързва и с речния бог на траките Еагър и мигновено ни пренася в един добре познат свят, а именно величествената Родопска планина. Но защо точно Родопите? Това е голямата загадка и до днес, но отговорът не е сложен. Има ли човек на земята, който, минавайки през Родопите, да не усети величествената атмосфера на Орфеевия дом, да не усети многобройните села и техните жители, пазещи в душите и сърцата си песента; да не усети самобитността, хармонията между човек и природа, сякаш природата и родопчанинът са едно цяло и трудно минувачът може да открие разликата? Те отдавна живеят заедно и делят един залък, едно легло, една песен. И ако планината не е била обитавана, би ли отишъл изпълнител или поет там да представя произведенията си? Какво ще търси един богоизбран певец из земите на бесите и сатрите, ако самите те не са там и не участват заедно с него? Това са първите загадки, на които трябва да отговорим според легендата днес. Смешно е родопчанинът да търси корените на собствената си музика другаде, след като тя самата произлиза от Родопите през лирата и устата на световно признатия певец Орфей. Още по смешно е, че досега никой не си е направил труда да защити и представи това легендарно наследство, оставено в планината. Днес, като се чуе родопска песен в ефир, веднага се

усеща най-напред величието на планината и Орфей. Тя е различна, но стилът ѝ не е сложен и бързо завладява ухото с тониката си и хармонията. Опростеността я прави бързо разбираема, защото прониква в душата на човека и той бързо я запомня. Минорният фригийски лад не е случайно използван от древността до наши дни. Не е случаен и фактът, че по-голямата част от песните в Родопите са минорни. Идването на славяните донася и мажорен елемент с провиквания, но тези песни са много малко, т. нар. йонийски лад. При положение, че през Родопите са минали почти всички завоеватели и тази песен е оцеляла, сами можем да си направим изводи за нейната сила и устойчив лад през вековете. С идването на дорийците ок 1100г пр. хр., фригийският лад става по-твърд, защото те са носители на силата и желязото. Самата лира на Орфей е настроена МИ СИ СОЛ, което е още едно доказателство за произхода на родопската мелодия. Труден обаче е ареалът, обитаван от сатрите. Според Н. Овчаров той е в източните Родопи, но според древногръцките карти земите на сатрите са на изток от р. Места и те са хранители на Дионис и неговото светилище на пл. Пангея. Навсякъде в изображенията сатроцентавърът охранява Дионис. Бесите имат почти същите показатели като сатрите, но живеят малко по на север, около велинградско. Но и там фолклорът е в същия лад и винаги те са съюзници на сатрите. През римско и византийско време не са настъпили промени във фолклора на траките, но с идването на славяните, особено смолените, се вмъква и славянският елемент - провикването и в двата лада. Но устойчивостта на минора и пентониката се запазват и като че ли се налагат.

И днес, пътувайки с кола или автобус, навлизайки в Родопите, пътникът усеща веднага нещо различно, нещо самобитно в атмосферата, а именно красотата и величието на Родопите. Многобройните села из Западните Родопи създават усещането за един друг свят - хармоничен, съхранил живата истина през вековете с незабравимия фолклор. Какво ли няма в една песен, изпята от душата на виделия всичко през живота си жител на историко-географската област Чеч? Песен, създадена в действие, за хубаво и лошо, за любов и раздяла, за сватба и покойник, за празник и обред, за работа и мързел, за полето и седянката, за суша и плодородие, за слънцето и величествената природа на Родопите. Да, като имаме мелодията, съхранена през вековете, думите по дивата природа на свобода бързо се редят. Особено в селата Плетена, Сатовча, Кочан, Долен и Ваклиново, където балканът, гората, полето и човекът са в голяма близост. Така вдъхновението на певица е по-голямо, хармонично и свободно. Той пее и пеейки се опитва да надвие величествената природа със своя глас, т.е. да се извиси до нейното величие, защото тя го е закриляла през вековете, тя е истинската му майка, сред нея изпълнителят се чувства на сигурно място, недосегаем, и там може да отпусне своята душа, те са едно цяло и не могат един без друг. Нима легендарният Орфей не е изпитвал същата тръпка? Иначе какво би търсел в Родопите из земите на войнствените беси и сатри? Днес като че ли е същото и нищо не се е променило. Запаят ли плетенци, бабите „на високо“ от Сатовча, кочанци, като че ли всичко живо стаява дъх и им се подчинява, защото песента е на равно с природата, тя не може да бъде по-слаба. А заиграят ли ваклиновските и кочанските моми тия ми хора и танци, целият Чеч се събира да види движенията им, изваяни от величествената природа и мелодия. Те са самата песен и на всяка думичка има съответният рефлекс в сърцето на момата и непринудено движение с цялото тяло и хармония, символизиращи величието на песента и природата.

Така се вижда, че на едно място от няколко километра е струпано огромно количество автентичен фолклор, запазен през вековете като устойчив лад. Престъпление ще бъде ако нашата класификация на това земно богатство от песни и танци не започне с химна на Чеч, песента „Залверо, бела кадъно“, създадена по действителен случай от два големи рода в нашия край - Айвазовият и Дзейнелевият. От единия момата, а от другия - ергенина. Действието се развива на местността „Трапи“, край с. Сатовча. Залвера, лична мома на Айвазовия род, е харесана от аго Цаньо и той отива да помогне за изваждането на картофите, с цел да го харесат, но бил 20г. по-стар от момата. Тя, за да го провери и откаже, му казва: „Повдигнай си, аго Цаньо, чувала!“ Два пъти опитва и откраква, залита (отстъпва демек) и тогава тя му казва (в песента) подигравателно, че мустаците му са вече бели и отдавна е минало неговото време. Пее се навсякъде, а сега във Ваклиново от самодееен състав при читалище „Първи май“, като се танцува едновременно. Интересното е, че когато сватбари засвирят песента покрай къщата на аго Цаньо, той излизаше и ги замерваше ядосан от чардака, значи Залвера си му е била мерака, въпреки че тя се омъжва в Доспат.

Славата на Чеч обаче се разнася на етапи през годините от Кочанските славеи, групата за автентичен фолклор с. Сатовча, мъжката група с. Плетена, училищните и читалищни самодейни състави в селата Плетена, Сатовча, Кочан, Ваклиново, Вълкосел, Слащен, Крибул и Туховища. И винаги ще си задаваме въпроса: би ли го имало това песенно и танцово богатство, ако не бяха го изровили покойният Илия Терзиев от с. Сатовча, Цанко Маджирски от с. Кочан, Антоанета Бекташева от с. Плетена, покойният Иван Белев от с. Сатовча, Румен Биляров от с. Ваклиново, покойният Шакир Поюков от с. Кочан и техните колеги от селата Вълкосел, Слащен, Туховища и Крибул?

Ние, по-младите, не само, че трябва да продължим тяхното дело, но и трябва да го предадем на следващите поколения, за да ни има на този свят...

Илия Терзиев - учител по история и музика **възражда високото пеене в Сатовча**

Кирил Караколев

краевед от Сатовча, учител по история

Месец септември. 30-те години на миналия век. Реджеп Джилджов се стяга за панаира в Неврокоп (Гоце Делчев). Преди да тръгне, той винаги изпълнява един ритуал, който е известен за Сатовчанските малчугани. Сутринта към 10 ч. отива в Рашковата кръчма, „зарежда“ колкото е необходимо, след това мята кепето на рамото и тръгва пеш към Неврокоп. Децата тичат след него и викат: „Аго Реджеп, купи ни по една свирка.“ Той се обръща към тях и дружелюбно им казва: „Ще ви купя, деца. Ще ви купя деца“. Към него се приближава едно момче и с треперещи ръце му подава 2 лева:

- Аго Реджеп, вземи ми една свирка за тия пари!

- Ти, момче, ша свириш.

Казват, че това дете е бил Илия Терзиев. Песните от нашия край са привличали вниманието на българските фолклористи още от първата половина на миналия век. Те виждали съхранени в тях едни от най-старите български образци, анализирали техните текстове, удивявали се на чистотата на езика, на запазените старинни езикови форми и думи, на чудните художествени белези и на ненадминатата лирика и човечност.

Човекът, който пръв започна научното изследване на песенното фолклорно богатство на родния край е Илия Терзиев. Роден през 1926 г. в Сатовча. Завършва Учителския институт в гр. Пловдив. Няколко години е секретар на читалището. Като такъв поставя художествената самодейност в с. Сатовча почти на професионална основа. Ръководеният от него певчески самодеен хор му бе дадено името от съответните фолклорни специалисти „Ансамбълът от село Сатовча“. И това бе точно така, тъй като по своите качества и музикални изяви нашият ансамбъл в онези години превъзхождаше неврокопския ансамбъл „Яне Сандански“.

През 1958 г. в Сатовча пристига младият научен работник към Института за народно творчество, сега академик Николай Кауфман. Заедно с Илия Терзиев обикалят всички населени места в общината и записват стотици песни.

Основният извод, до който стигат след системно проучване на песенния фолклор, се състои в следното: по мелодическо устройство на песните, ритмика и метрика, лад състав и структура на стиха, стил на изпълнение, песните не се отличават от общия български фолклор. (Н. Кауфман. Родопски сборник. БАН. С.1969 г.)

През 1996 г. излиза сборникът (издаден от Илия Терзиев) „Народни песни от Долен и Сатовча“. „Идеята за този сборник ме е занимавала отдавна. Едва в началото на 1996 г., във връзка с честването на 70 години на читалището „Св. Св. Кирил и Методий“ с. Сатовча, тя доби конкретни измерения. Затова допринесе и учителят от Сатовча Лъчезар Селяшки.“ Чета и препрочитам уводните думи на Илия Терзиев към сборника и се учудвам на неговата пословична скромност. Най-голямата негова заслуга за родния край, защо не и с национална стойност, са откритието му на т.нар. „песни на високо“, които се изпълняват само в Долен и Сатовча. На този вид четиригласно пеене

Илия Терзиев прави пръв анализ и доказва, че този начин на пеене е само в Долен и Сатовча. В предговора към сборника за тези песни той цитира отново Н. Кауфман. Този изворен фолклор премина границите на България, стигна през 1971 г. до Загреб, а през 1988г. „певиците” от Сатовча бяха отличени с Хердерова награда за изворен фолклор. Тук отново Илия Терзиев проявява своята скромност. Носителят на Хердеровата награда е самият той. Като учител в Сатовча, отначало по история и пеене, а след това само по пеене и музика, училищната самодейност се разви до такава степен, че във всички участия на различни регионални и национални прегледи, им присъждаха голямата награда. През 60-те години на миналия век обществените органи в Сатовча решават да се закупи духовна музика. За основните училища обикновено се купува фанфарна духовна музика. Илия Терзиев каза не. Щом сте решили да купувате музика, тя да си бъде класическа духовна музика. По-нататък, за да има духов оркестър, това е моя работа. И всичко това го правеше без корист. Той беше диригент, корепетитор на всички състави, които ръководеше. Никога не постави въпроса за някаква благодарност, разбира се, неговите заслуги в областта на фолклора бяха оценени и той стана носител на орден „Кирил и Методий”. В края на неговата професионална кариера училището ни беше посетено от откривателката на сестри Бисерови, инспекторът по музика към Просветното министерство – Галина Иванова. „Илия, има ли клас квалификация?...” Последва отрицателен отговор.

„Това е чудовишно, да няма клас квалификация. Той не е само преподавател, той е изследовател на българската песен. Той е истински учител. Нареждам ви само за един час да му подготвите документите за първи клас квалификация. Другото е моя работа.”

Хората, обичаите, носиите, музиката

д-р Люба Илиева

Даниел Иванов

учител по музика в и диригент на хоровите състави в Националната гимназия за древни езици и култури
"Константин Кирил Философ"

На концерт в Дъбраш. Танцов и музикален фолклор.

Посрещнахме първия ден от месец юли „на височко“ – в пряк и преносен смисъл. Височкото пеене е уникалното фолклорно богатство на този край, на височко беше и прекрасното място, на което се докоснахме до него на живо за първи път. Озовахме се на зелена поляна навръх родопския рид Дъбраш, откъдето се разкриваше прекрасна гледка към околните хълмове и където планинският вятър допълваше чувството за свежест и простор.

Първоначалната възхита от природната красота скоро отстъпи на силното впечатление, което ми направиха прииждащите на групи към поляната самодейци. Каква пъстрота! Разкошните и разнообразни местни носии и широко усмихнатите лица на нетърпеливите участници отвличаха вниманието от натежалите розови храсти край нас и бяха в невероятна хармония със заобикалящата ни красота на слънчевия ден.

Танцови и певчески състави от различни краища на община Сатовча бяха ни подготвили невероятно изживяване – концертна програма наоткрито. Автентични хорá, богати традиционни носии, звънки гласове, свежи, естествени, красиви лица... сетивата ни се бяха наситили още преди да започне самият концерт!

Трудно постижима, но и сладка задача беше да поемем всички тези впечатления едновременно, без да пропуснем някоя дребна, но и важна подробност. С местните ученици от Сатовчанско и гостуващите им софийски гимназисти имахме амбицията и горещото желание да не го допуснем... Веселото и трескаво суетене преди концерта, пробите на техниката, официалните приветствия... всичко това отлетя в миг, когато се понесе завладяващата песен на женската певческа група „на високо“ при читалище „Св. Кирил и Методий“, с. Сатовча, както и съвместно им изпълнение с детската група – техни наследници, за радост, гордост и надежда, че това уникално за България пеене няма да отмре.

Хванати за ръце или направо за ирама (престилката), изпълнителите люлееха ръце или въртяха кърпичка, докато играеха своите кротенки, тропливи, хрипкани хорá на песен или мъжките хойлии – бавни, тежки хорá на инструментален съпровод. Хорáта са леки, несложни, но изпълнени с толкова лекота и красота! Припяваха на женското хоро от Плетена с „Голем байрем помина“, „Брала мома зелен здравец“; Плетенските жътварки ни посрещнаха с песента „Айро, айро“, седенкарките от Годешево се чудеха „Откъде сме, джанъм, залюбили“. Ваклиново представи най-богат репертоар, напълниха очите ни с автентичните местни хорá и песни, като заслужено обраха оваците на публиката. Слащенци докоснаха сърцата ни с красивите любовни песни „Петлите пеят за сомнуване“ и „Сая вечер“. Вълкоселци ни представиха сценична възстановка на местна сватба, с красиви носии, песни и хорá; изпълнителите от Туховища редяха любовните си песни „Айше ле, либе ле“, „Що бе, Раде“...

Родопите, Пирин и дори далечно ехо от Шоплука се бяха събрали на тази зелена поляна. Носиите – автентични, колоритни. Редуваха се късите сини или тежките бели македонски саи, раираните алени сукмани, с богато бродирани ризи и атлазените елечета, украсени с пайети. На главите – тепелъци с бели или шарени кърпи на големи цветя; на краката – писани чорапци и изящни търалоци, а шарените престилки – с цветовете на света. Златните пендари дрънчаха богато и загадъчно по челата и снагата на девойките.

Под съпровода на тамбура или на зурни, с тъпан или тарамбука, хората се виеха, песните отлитаха, а търалоците на момите се носеха по тревата леко, плавно като меките извивки на родопските хълмове. Белите кърпи се веяха в синьото небе. Празничните хорá Ширто, Арап и Право се сменяха от бавното, изпълнено с достойнство и красота, ритуално пристъпяне на момите от сватбарското хоро. Слънцето, цветовете, звуците – всичко в този ден беше ярко, пъстро и чисто. Красота!

Детска фолклорна група „Слънце“ при читалище „Просвета 1937“, с. Плетена, изпълниха хорото „Айдар авасъ“ и китка от местни хоропроводни песни, вкл. обредната сватбена песен „Кускус се прави“. Момите пристъпваха в бавно право хоро, ниско по земята, на песента „Оти си Фатме плакала“ (с подчертано родопско звучене). Интересното за този край е свободният, средно висок хват за ръце, с отпуснати лакти, които пружинират като акцент на всяко време. Хоропроводката вее кърпа горе високо, в темпото на песента, като свободната дясна ръка върти обратно на часовниковата стрелка кърпата, а опашкарката – наобратно и ниско долу, в свободната лява ръка. Хорото напомня силно опростено по форма пиринско хоро – Арап или Петричко хоро.

Момичетата бяха облечени в местните колоритни и богати носии: ризи, чиито долни поли са бродирани с шевици, отгоре – аладжа, (тип сая), шапки със сини мъниста отпред над челото и тепелъци отгоре, а върху тях – бели кърпи. На краката – бродирани чорапи и терлици – „търалоци“.

Малките, незабрадени моми от фолклорна група при читалище „Просвета 1938“, с. Кочан носеха шарени кърпи на големи цветя наметнати на рамене, с късите, везани и обточени атлазени елечета над аладжата, престилки отново на големи цветя. На кръста носят завързан украсен вълнен триъгълен шал, който подчертава таза. Момичетата танцуваха на местни празнични мегдански песни с характерно пиринско звучене.

Читалище „Първи май 1953“. Ваклиново представиха най-богат и разнообразен като размери и форма танцов и песенен репертоар и заслужено обраха овациите на публиката. Носеха едни от най-гиздавите носии от типа на саята (интерия или аладжа), сукман, отворен по цялата дължина отпред, към който се облича дълга туникообразна риза, запасва се с пояс.

Инструменталният съпровод на хората – на акордеон или тамбура и тарамбука, се редуваше с „женски хорá“ - на песен. Песните имаха ту типично пиринско звучене („Сълзи роня“ и „Руса коса имам“), ту по-родопско („Гайдине свирят на хорищено“, „Заспала е Ружка“) или смесено звучене и така се редуваха до края на китката хоропроводни песни. Размерът на повечето хорá беше в типичните за югозападна България 7/8Б, 9/8 и 2/4. Хореографията се състоеше в раздвижването на хоровода във 2-3 фигури в шахматен блок, само с основна стъпка. Хората – автентични и уникални за този край, според анонса на акордеониста - от типа елементарен Арап, Ширто, умерено

Дайчово, тип Малешеско и 4-фигурно Ширто. Ръцете ту акцентраха заедно с музиката в люшове и свивки, ту изпънати напред, въртяха кърпи.

Танцьорите от Слащенското Народно читалище „Пробуда“ 1928г. изпълниха китка от различни мелодии на Ширто - автентични български, местни песни и хорá. Носията им беше класическата бяла македонска сая, без забраждане. По-различното и разнообразното, което Слащенци представиха беше едно типично македонско, бавно и плавно мъжко хоро на зурни и тарамбука. Танцов клуб „Да общуваме чрез танците“, пак от с. Слащен обявиха, че изпълняват танци, характерни за района от векове. Представиха хореографски обработени хорá на записи - македонски песни и съвременен инструментал.

Певческа фолклорна група от с. Туховища беше интересна с по-различната си носия, която представиха – сини къси саи, по-дълги бели ризи, поръбени с шевици, терлици на краката, без забраждане. Пяха поотделно и жените, и мъжете и под този съпровод децата изиграха няколко елементарни, но автентични хорá.

И така, в Югозападна България инструменталният съпровод на хорáта става от зурни и тъпани, макар че в съвременните оркестри е предпочитан акордеонът. Албена Поюкова, с. Кочан, разказва - *На моминските обичаи се свири на акордеон, пищялка, кавал...да са по-нежни мелодиите. При ергенските се свири на зурна и тъпан.*

Изключително разпространено в Гоцеделчевско е едновременното пеене и танцуване – хороводните песни. Характерна за мъжките танци е играта с хват за рамо, а при жените хват за ръце. Смесените хора се срещат по-рядко и предимно в по-съвременната епоха. При омъжените мюсюлманки съществувала забрана да играят хорá наоткрито в миналото, но днес това не се съблюдава. Традиционно, женските и мъжките се редуват и играят поотделно, едните – на песенен съпровод, другите на инструментал, след което музикантите засвирват смесено хоро и се налавят всички заедно.

Сравнително слабо развитата хороводна традиция в Родопите не замира напълно у приелите исляма българи. Хороводните песни често преминават в байрамските игри. Доказана е и единността в инструменталната музика на българите-мюсюлмани и християни. Религията обуславя подмяната на гайдата с тамбура, но промяна на типичната инструментална родопска музикална форма не се е получила.

Музикалният фолклор на българите мюсюлмани е старинен, по-съхранен и затворен и следователно по-представителен за местния музикален стил. Интересен пример са някои песни на Пеперуда “Вай дудулей”, непознати у съседното християнско население. Песенната традиция в Гоцеделчевско е запазила най-силно западнородопската песен, но именно тук възниква и една уникална песенна форма - песните „на високо“ от Долен и Сатовча. Изпълняват се песни със земеделска и любовна тематика, предимно при полски труд /жътва, копан и т.н./, на седянка, срещат се в сватбената обредност и по-рядко на хоро, при което едната група жени изпълнява мелодията, а другата „влачи“ с характерни високи провиквания, с уникални звукови ефекти.

Песни и танци в обичаите и обредите.

Дохристиянският и доислямският етнокултурен фонд на българите е основата, върху която се създава и развива фолклорната култура в Югозападните Родопи. В Гоцеделчевско българската хороводна традиция се приспособява към байрамския празник – редица байрамски песни произхождат от местната българска хороводна традиция – в случая на Гоцеделчевско – от пиринската.

В читалището на с. Кочан се представя художествено и традиционен обичай, свързан с началото на жътвата, интересно и някак естествено свързан с опознаването между младите, годежите и грабенето на момите.

От езическия период са останали традиционните вярвания, свързани с водата и съответните обреди за плодovitост, очистване и здраве – намерили отражение в по-късните вярвания, текстове на песни и обреди, изпълнявани на Йордановден, Еремия, Гергьовден и Еньовден. В Западните Родопи се срещат песни, свързани с обичаите Переруда и за Еньовден (с. Долен и Сатовча), но те са по-скоро запазени като художествена форма и връзката им с обряда е избледняла. Обичаят за дъжд – Пеперуда, наричан в Славен „Кебьо“, цели магическото предизвикване на дъжд при суша. Киченето на главата на Пеперудата с бръшлянова зеленина става в дома ѝ или край реката.

В Плетена ни разказаха интересно изключение – Пеперудата можела да бъде и сираче – момче, не само момиче! (Както в разложкото с. Добърско – „улаво“ момче или изтърсаче). Облечено в риза и босо, детето тъпче и подскача на едно място, заобиколено от другите момичета, маха с ръце или както разказва историчката Ирина Бошнакова (и свидетелства певицата Иванка Карталова), то тича из селото, следвано от съпровождащите го деца - участници в обичая и пее обредни песни за дъжда, най-често припява „Дай, Боже дъжд“//„да се смили Аллах и над това сираче“, а околните ръсят Пеперудата с вода. Това е един преди всичко езически обред по произход, форма и съдържание. С отмирането на обичаите и съответно практическата функция на този обичай, той остава като част от културното наследство на Родопите, намирайки място в художествената самодейност. Тейбие Кьойбешиева, ръководител на групата от Туховища описва друг обред за дъжд – „Аминкане“. *Събират се деца и тръгват по къщите. Излиза някой и ги покрива с вода. Децата казват: „Летни ми дъжд да ти се роди махалка (царевница) да ни нараним сираче: След това децата ходят при вдовица да им направи качамак.*

Сред обредните песни най-пълно и разнообразно са запазени сватбарските, свързани със сватосването, годежа, отвеждането на булката за вода и повратки. Песни се пеят и в деня на сватбата, съответно при бръсненето на младоженеца, плетенето на булката, обличането, прощаването, по пътя, при посрещането в дома на младоженеца. В Югозападните Родопи се пеят тъжните обредни песни „на булгур“, отразяващи тъгата от раздялата и трудностите в живота на родопската булка (с. Долен). Всички тези песни са съдържани, придружени от леко пристъпяне или почти статични женски хорá „на потона“ или в двора на невестината къща.

От с. Кочан произхожда и един много любопитен традиционен местен обичай - „Първи момаря“. Обичаят изразява подготовката, посещението на група момари (сватбари) от страна на младоженеца, в дома на булката, като им носят редица приготвления за съгласие да закарат момата, която след това става „невеста“. Същите

тези хора от името на чорбаджията, стопанина спазаряват и чеиза. Пристигайки в къщата на младоженеца, се организира посрещане на булката, която се облича в характерна за случая носия, след което започват няколко дена истинска сватба с много музика, хорá и танци за близки, приятели, комшии и гости. Този обичай е претворен в няколко автентични чисто Кочански хороводни, сватбарски песни, които се изпълняват на отпяване и застъпване от две групи. Ето два примера:

„Мари идиме ви първи момаря,
мари идиме ви първи момаря!
Мари елате ни първи момаря,
мари елате ни сетни сватбаря.
Мар ша ни дадете ли майшката мома,
мар ша ни дадете ли майшката мома.
Мари водите я ваша да си е!
мари водите я, халал да ви е”.

„Невестичко, младичко
Невестичко, младичко джанъм,
зорно ли е в чужда къща?
Зорно ли е в чужда къща, джанъм,
зорно ли е, арно ли е.
Не е зорно, не е арно, джанъм,
не е зорно, не е арно”.

Смесена фолклорна група при народно читалище „Изгрев“, с. Вълкосел представи традиционна Вълкоселска сватба, с песни и хора, изпълнявани в този регион. Възстановката на част от Вълкоселска сватба – с типичните, автентични хорá и песни към нея, зурни и тарамбуки, бавни, тежки македонски сватбарски мелодии, обредни песни на хорá („на булгур“ и пр.) без съпровод, като се редяха мелодии с по-родопско или пиринско звучене. Певици моми припяваха на моминските хорá и се получаваше своеобразен песенен диалог – мъжко пеене, женско отпяване. Интересна беше комбинацията от родопско звучене на песните и характерното носово пеене и у мъже, и у жени за района. Участниците бяха облечени в носия, много сходна с разложката - червена сая на широки червени вертикални райета и плитка шапка с пендари на челото и ашмак отгоре.

В читалището на с. Кочан е направена възстановка на традиционната **Кочанска сватба** и записана на видео. Този филм дава известна представа за богатия местен музикално-танцов фолклор и косвено – за състава на носиите.

В село Слащен се тъкат алени китеници, свързани със сватбените обреди – с червена ямболия се покрива бялата кобила, която невестата язди на път към дома на младоженеца или отивайки на гости в друго село (село Годешево, Слащен). В Югозападните Родопи сватбените килими за кон от специфична вързана тъкан, наречени кичени халища (Слащен, Плетена, Годешево) имат основна функция да покриват белия кон на невестата в деня на сватбата. Над самара провисват бял иран, върху него алени килим и най-отгоре бял памучен чаршаф с украсени краища – пребири (тъкани мотиви). Невестата е покрита до кръста с алени пребиран килим, за да не ѝ се виждат краката (Слащен).

Носиите

Женски носии

Традиционното женско облекло за района на Сатовчанските села е било представено от три типа: архаичната двупрестилчена носия; саята – интерия, носена от християнките; шалвари, ашмак и фередже - за мюсюлманките.

В Сатовча и Долен, при християните се е запазило типичното саично облекло, с всички характерни за него елементи. В селата Ваклиново, Кочан, Сатовча откриваме една **носия, типична само за Чеча**. Макар че тя носи белезите на общонационалната саична носия, все пак има някои отличителни особености, почти не е претърпяла промени и е запазена в своя автентичен вид. Състои се от скроен домашен тъкан плат или купешки такъв (интерия или аладжа), приготвена от шам или аладжа горна дреха от типа на саята, ушита от копринен купешки плат на разноцветни, широки, отвесни райета, които са оцветени предимно в топли цветове; червена (алино или гивизийно) с примес на оранжево (каменичаво). Кройката е като на сайте, но се отличава от тях - отстрани има два дълбоки процепа, почти до ханша, като процепите превръщат предната част на саята в два отделни елемента. Тези два процепа, стигащи до ханша – характерни само за Чеч, подчертават красотата в осанката на родопчанката. Саята може да бъде шарена или едноцветна с много гайтани.

Под саята се е носила дълга бяла риза. Тъй като в този край шевицата не се отличава с някакви характерни особености, като непременно е завършвала с богатата дантела. Основният цвят на ризата е белият, каквато е характерна за българите изобщо и в този край тя е свързана с наследството отпреди ислямския период.

Върху саята се облича т.нар. касак, който съществува и досега. Той е обикновено в две кройки. За момите се закопчава с едно копче в долния край, така че да се откроява бюста на девойката. За задомената жена е с няколко копчета. Касакът е богато украсен с гайтан и сърма при празничното облекло. А. Бекташева, с. Плетена: *носията на жените се допълва и от т.нар. сетра, която се слага през зимата. Тя е като днешните полушуби. Също е с гайтани и от кадифе, с дебела подплата*. Ризата е от везано бяло платно. Саята може да бъде шарена или едноцветна с много гайтани.

Друг запазен до днес елемент от облеклото е украсеният вълнен триъгълен шал, който се слага на кръста и подчертава таза на жената. Опасан е с изплетена в различни цветове възва (връв). Върху него се опасва колан, също изплетен или изтъкан, богато украсен със синци, дребни сребърни монети и накрая завършва с пафти.

Отпред, където се събират двете части на интерията (саята), се спуска дълга тъкана престилка, в която нашенката е проявявала своята творческа фантазия при съчетаване на цветове и форми. Престилката (обикновено тъкана) се оформя цветово с лури (хоризонтални райета), като обикновено преобладават убитото жълто до гивизийно (наситено червено). Следва зеленият цвят в неговото многообразие, благото (розово), каменичавото и други цветове от природата.

На краката се обуват плетени шарени вълнени чорапи, дълги малко над глезените, със специални мотиви и цветове. Само в празнични дни момите носели кондури (обувки).

Забрадката е също така пъстра. Забраждането е обикновено - ашмакът представлява квадратно парче плат с размери около 1 – 1.5 м., сгънато на триъгълник и

вързано под брадичката, а в Сатовча – отзад, на врата. Малките моми (докъм 14 г.) ходят и незабрадени. В с. Слащен цветът на моминските забрадки е задължително бял, а за невестинските - черен. Костюмът на невестата по време на сватбата е съставен от червен превес, сребърни накити за глава, пафти. За Сатовча е типична и т. нар. презръкница – бяла кърпа с орнаментирани краища, праметната над ръцете на булката, докато ги държи отпред.

Особено **интересен и характерен, както за носията на мюсюлманките, така и за тази на християнките в този край е един от накитите за глава – тепелък**. Това е плоска и сводеста кръгла плочка, украсена с растителни мотиви, която се поставя на темето към челото и най-често го пришиват към цилиндрична шапчица или над кърпа, а отгоре се забражда втора по-представителна кърпа. В Кочан, Ваклиново и по-рядко в Сатовча жените носят тепелъци, изработвани от сребро или друг материал, като под него се слага специално киче за по-голямо удобство. Отстрани на металната част има пробити малки отвори, за които се закачват различни украшения, които са главно сребърни и златни пендари, като в центъра над челото се поставяла голяма златна парá (обикновено пендулира), с което се подчертавало имущественото състояние на момата. За с. Плетена са характерни т. нар. „пулави ашмаци” - бяла кърпа с пулове за над шапката, украсена с много мъниста и пендари на челната част.

Металческите накити за глава се носят от главениците, които ги получават като предложение за брак или сключен вече договор – нишан (с. Долен) - който представлява пафти, гривни, пръстен и пр. и се носят от годеницата в продължение на целия период на годежа, най-често две – три години, до сватбата. Един от задължителните подаръци от годеника за момата е колан с пафти.

В Югозападните Родопи и най-вече в района на Чеча, съгласно историческите обстоятелства, се е утвърдила женската носия, повлияна от ислямските традиции. Това се отнася предимно до шалварите и фереджето. Всички останали елементи на облеклото от доислямския период са останали непроменени. В традиционните шалвари има известна разлика. Жените от селата Кочан, Сатовча, Плетена и Ваклиново са носели по-широко скроени шалвари, които на крачолите завършват с 4-5 см. богато украсени с гайтани и изплетени шнурове (възи), наречени кърми. Разцветката на шалварите е доста разнообразна, като в началото са правени от тъкан плат, после от закупени платове и то предимно кадифе. Възпяти са в текстовете на местните песни като „Найле” и „Голям си Байрам отиде”. Ето и два варианта в текстовете на втората песен:

„Голям си Байрам отиде, майшкия иди да дойди.
Ка да си дойди Байрама, кат си немам касачи.
Касачи, още шалварки...”
„Големи Байрям замина, малкия иде да дойде
Защо ли иде да дойде, като си немам папуци
като си немам папуци, папуци, аго, шанлии...”
(с. Плетена, песен за края на първия Байрям)

На втората песен (с подчертано родопско звучене), която ни изпя възрастната информаторка от с. Плетена (свърза ни местният историк Ирина Бошнакова) показва едно бавно женско хоро, подобно на пристъпяне встрани, в двете посоки.

При женските костюми за мюсюлманките в селата Долен и Слащен в миналото като официална връхна дреха, макар и не абсолютно задължително се е носело фереджето, от черен памучен плат, с кройката на сая, отворена отпред и посредата. Фереджето се облича от момите по време на главез или когато се омъжват, както и при официални посещения и пътувания. Фереджето най-често се носи със запретнати назад поли, подобно на клашника. По-практични и ежедневни елементи от облеклото са ирамът, антерията от аладжа и късакът без ръкави, обточен със сини гайтани по ръбовете, приготвен от вълнен или копринен черен плат, носен само от булките (с.Слащен). Тези старинни връхни дрехи излизат от употреба с налагането на ТКЗС в живота на селищата в Гоцеделчевско и биват заместени от по-модерни и тънки дрехи.

Блестящите металически накити, гerdаните, пафтите са важна част от облеклото на момите и младите невести - „Мома, ако няма гerdани и гривни, не е мома. Сами са си ги правила”, казва **Ибрим Джилджов от с. Сатовча**.

На кръста се опасва вълнен пояс с червено поле на разноцветни ивици. Престилката е от вълнена тъкан, на разноцветни водоравно разположени ивици. Женските костюми се допълват от жълти и черни чехлички или кондури за поимотните. В селата от този край се налага като традиционен друг, сравнително по-нов саичен костюм – риза с дантели по края на ръкавите и полите, с горна дреха от кадифе – подплатена и ватирана, дълга до коленете и силно клината.

Носията на мъжете е чернодрешна – бяла туникообразна риза, черни или кафяви вълнени гащи, с дълги крачоли до над глезените, а върху тях се надяват калци или чорапи; носи се червен пояс, елек от тъмносин, кафяв или черен плат, обточен по ръбовете с гайтани, с дълги ръкави, който се носи закопчан (кройка по тялото) или копринена антерия от раирана тъкан – за младите. Мъжкия костюм се допълва от нисък астраганен калпак (капа) и цървули.

Според **Адем Къойбашиев**, акордеонист, с.Туховища, „старата носия” се състои от забрадка, антерия и потури. **Тейбие Къойбешиева**, ръководител на фолклорна група от с. Туховища описва състава на тяхната носия - чорапи, шамии, ирам (престилка, тъкана на стан); украса от шевици в синьо и червено. **В с. Плетена** определят като уникален за селото елемент от носията „пулавият ашмак” – женската бяла шамия за глава с нашити пайети и ситни мъниста по нея, слагана върху кован тепелък – някога кован по поръчка, какъвто е показаният ми от Тони Бекташева над 60-годишен тепелък на майка й. Ниската цилиндрична шапчица, за която е защит понякога тепелъкът има и синьо пискюлче отпред над челото, като ислямски религиозен символ. **Наджоми Арнаудов от с. Плетена** изрежда сред елементите на местната носия риза, сая и сетра и ашмак, като уточнява, че повечето дрехи са се изработвали от коноп и украсата на носиите се състои предимно от ширити; гайтани; пулчета (пайети). **Баадин Мусов, с. Вълкосел** споделя по отношение на традиционното облекло, че днес само възрастните жени ходят забрадени. Определя местната традиционна носия като „шарена” – в по-светли тонове при младите жени и по-тъмна гама за възрастните. Жените носели също така връхни дрехи „шопета/шутаци”, обшити със златни парички. Украсата представлява разноцветна бродерия по ризите и връхните дрехи. Мъжките дрехи са обточени с гайтани. **Звездица Пачеджиева, с.Слащен**: Неомъжените са ходили без забрадки, а омъжените се забраждали. На празници се обличат по-специални украшения (пафти и други). Украсени са носиите с шевици, а цветовата гама е според възрастта от по-светло към по-тъмно, преобладават нюансите на червеното: пафти,

гайтани и пояси. **Албена Поюкова от с. Кочан** добавя, че женската носия се олекотява с времето поради тежестта и неудобството да се носи в ежедневието. Албена Поюкова я определя като специфична и „изцяло тукашна”. Изтъква т.нар. триъгълен „кошак” - само тук се тъче от прежда престилката. **Наум Странджев** от с. Сатовча - типично за носията преобладават червените цветове и гайтани, които се допълват с пафти.

Мъжки носии

В разглеждания район, мъжката носия спада към чернодрешния тип, традиционно в Гоцеделчевско тя е и черна на цвят. Състои се от черни, кафяви и бозави потури, туникообразна риза, опасана с широк пояс и отгоре – елек (кафяв, син, червен). На краката - чорапи, цървули или обувки. Също така, например в с. Слащен за младоженческия костюм е задължителна връхната дреха, която отразява професията или материалните възможности на момчето: кепе, кожух от шаяк с дълги ръкави. Сред празничните мъжки костюми този на младоженеца е най-богат по състав и украса. Около врата той носи везана кърпа, която пада на гърдите; везана кърпа, пъхната в пояса; закичен е на гърдите и над ухото, както и върху кожения калпак (село Слащен). Заможните младоженци носят дрехи, обточени богато с гайтани и чепкени или подплатени с кожа кожуси.

Информаторите

Прекрасните ни домакини, специалисти, местните будители, наши информатори и ценни съратници при проучването на танцовия фолклор бяха Антоанета Бекташева (Плетена), Албена Поюкова (Кочан), Наум Величков Странджиев, ръководител на група за автентичен фолклор към СОУ „ Св. Св. Кирил и Методий в Сатовча; Саит Саитов (Вълкосел), Ирина Бошнакова - историк и нейната свекърва; В Сатовча – Иванка Карталова, певица и основателка на легендарната група за пеене на „височко” и г-н К. Караколев – учител, историк, краевед. Музейната сбирка във Ваклиново ни предостави филмирани изпълнения на хорá и на местни носии. Заснето е и участието на кочанския състав в телевизионно фолклорно предаване, където са представени местни хорá, инструменти и певци. За съжаление не бе останало време да се обърне детайлно внимание на носиите и наименованията на техните части, орнаментика и функции. Ако някога ви е необходима каквато и да е информация за традициите и историята на Кочан – обърнете се към Лилко Айвазов – горещ радетел за запазване и представяне на местното фолклорно богатство. Той съвместява множество поприща - историк, учител, запален краевед, акордеонист, корепетитор на кочанския фолклорен състав.

При проучването на даден местен танцов фолклор, наред с проследяването на движенията е също толкова важно и необходимо да се узнае историята на проучвания танц или хоро, по какъв повод и от кого се изпълнява, каква е връзката му с костюма и изпълнителите, каква е функцията му в обичая. За съжаление, с годините тази информация се заличава най-бързо.

Айше Дренкова, с. Плетена, знае и може да играе Айдар авасъ, и Небет – изпълнявани на зурни и на тъпан, както и турското хоро Чанакта калия. Интересно е, че шопският фолклор е проникнал в Чеча с Петруниното хоро. Смесените хорá, които се изпълняват са Айдар авасъ, Бово – тип ширто, а Юч аяк е мъжко хоро. Изпълнителите

се наричат играчи, танцуването – игране; играят най-вече младите. По седенките не се играят хорá а предимно се пее. Фереджето тук наричат ашмак – бяла кърпа, украсена с пайети, които наричат пулове – „пулав ашмак“. Шамията задължително е бяла, върху него се слага кован по поръчка или купешки тепелък, върху който се слага шамията. Г-жа Бекташева ни показва уникален тепелък на повече от 60 години, ръчно изработен, който е принадлежал на нейната майка. Забраждането на кърпата се прави така, че краищата на кърпата да се връзват отзад на тила.

Н. Странджев посочва, че хорá се играят на Гергьовден, Байрам, Великден. З. Пачеджиева от Слащен изброява: „Драмско“, „Право хоро“ и „Ширто“ са най-разпространените хорá в нашия район. „Заешката“ е само мъжко хоро. Сред обичаните са „Сватба“, „Прядой“ „Сюнет“ и „Молитва за дъжд“. А. Бекташева, с. Плетен, допълва: *Играе се на Байрям, на сватби, на седенки. Играе се на Байрям и на сватбите. На Байрям моми се подреждат в една редица, пеят „Аго Сюлеймане“, „Оти си Фатме плакала“ и този танц се нарича „На пръчка.“ На сватбите се пее „Невестичко младичка“, „Пукни са тресни момина майка“ и други. На този Байрям се пее една песен „Дойде голям Баайрям сега, ще дойде и малък“ (Курбан байрям).* Разпространено женско хоро е и „Айшините бузи“ – посочват го няколко информатори от различни селища.

Ибрим Алилов Джилджов-Ехето (над 80 г) - Мома, ако няма гердани и гривни, не е мома. Сами са си ги правили. Булката е ошарена с вараци и пулове. Качват я на кон да привлича младоженеца. На коня я придържат брат или вуйчо. Младоженецът пръв ѝ повдига булото. Булката получава вода за здраве и да ѝ е по вода. На годеж се дават чорапи на младоженеца. Три дни се слушат зурни; 1)зурни, 2)закарва се булката, 3)играят се хорá, а булката си почива вкъщи.

Песните на Чеча

Даниел Иванов

учител по музика в и диригент на хоровите състави в Националната гимназия за древни езици и култури
"Константин Кирил Философ"

Песните „на високо“

Всеки път, когато слушам тези стари песни, в съзнанието ми нахлуват неясни асоциации и ме обзема непознато чувство. Противно на логиката, на всекидневното, дори на празничното, това пеене ме кара да потъвам в дълбока и скрита тайна, която не може да бъде обяснена с разумни доводи. Бих го нарекъл дори „шаманизъм“ на звука. Усещането е като докосване до първоизточника, сякаш пия от извора...

В началото на 50-те години нашата прочута фолклористка Райна Кацарова открива случайно, обикаляйки из Пиринския край и Родопите, това уникално пеене. Интересното е, че през 1951 г. тя завежда един непознат изследовател, събирач на песни от цял свят, който идва с една торбичка през рамо, висеща пред него с микрофон и записва музика от различни краища на България, включително и от певиците на ансамбъл „Филип Кутев“. Така четиригласното пеене от с. Долен и с. Сатовча влиза в колекцията на Алън Ломакс „Народната и примитивна музика на света“.

Оцелялото читалище в Сатовча поддържа и разраства групата за „високо пеене“. През петдесетте години на миналия век няколко доленки стават снахи в тогавашната Сатовица и създават сатовчанската група „На високо“: Стоянка Павлова, Геза Карамитева, Иванка Карталова, Галя Мавродиева, Василка Попова, Злата Начева, Катерина Попова, Йорданка Попова и Мария Чобанова са първите. Днес тази група има младежко звено и се ръководи от Катерина Коджаманова – певица и хореограф. Много са наградите, участията и успехите им през годините. Гордостта им е Хердеровата награда за изворен фолклор. Надяват се да намерят финансиране за създаването на песнопойка и диск, да доиздирят, съхранят и популяризират старите песни. Общината ги подкрепя, поетът Лъчезар Селяшки пише сборник с биографии, интервюта на певиците и текстове на песните, а композиторът Николай Кръстилов ще прави нотировка на мелодиите. Телевизия „Родина“ е заснела няколко клипа на цялата група, а младите момичета успешно се справят с трудностите по усвояването на спецификата на звукоизвличането.

Същност и особености на „висичките“

В тези песни се крие една архаика, всъщност двугласните песни „на високо“ или „висичките“ са песни, които се изпълняват на полето, при полския труд, най-често по жътва, при окопаване. Особеното е, че те са силно нетемперирани, едно магнетично звучене на група от звуци, сякаш слушаме и наблюдаваме диалог между човека и планината. Основата е двугласна и при нея няма нищо особено – едната певица захваща мелодията, а другите влачат. При влаченето няма нищо по-особено, освен че напомня на исона, който възниква още в древността в Сирия и Палестина, след което търпи своето развитие през Средновековието във Византия като важен елемент в църковните песнопения. Специфичният момент при това пеене откриваме при провикванията, които са във високия регистър около октавовото повторение на основния тон. Оттам идва и наименованието „на високо“ или „висички“. Едни наистина

уникални и архаични по своята същност песни. Многогласите се съчетават благодарение на общ бордон, който се изпълнява на различна височина по едно и също време от различни певци. Песните „на високо“ имат и своята необикновена семантика. Тя е свързана със силните звуци, които трябва да покрият колкото се може по-голяма площ, която ежедневно се обработва от жените. Именно тези силни звуци и ефекти по време на пеенето носят плодородие на земята и на стопаните, които я обработват. Има вярвания, според които, докъдето звучи моминският или женският глас, до там няма да има градушки, природни бедствия и болести по реколтата. Гласът на жената пази земята чиста, за да може да роди дългоочакваните здрави и хубави плодове.

Оригиналният стил пеене „на високо“ всъщност е от с. Долен, а в с. Сатовча този стил е пренесен чрез преселници, където и до днес традицията се съхранява и предава на по-младите поколения. Песните са свързани основно с работата на полето, но започват да се срещат и в празничния цикъл – на сватба, по седенките, където обикновено проникват всякакви разнообразни жанрове. По време на седенките и полския труд се извършва най-много работа главно от жените, които се явяват и изпълнителите на тази необикновена песенност. Няма съмнение, че корените ѝ са точно в този край, тъй като жените обслужват и се грижат за обредността, те не пътуват дори около селището за разлика от мъжете. Именно поради тази причина, те са носителите на корените на певческата традиция „на високо“, тъй като не консумират други идеи и няма как да настъпят чувствителни промени в начина на изпълнение.

Изпълнителите разказват

Изпълнителките от състава за песни „на високо“ споделят, че един от най-трудните елементи при това пеене е влаченето на втория глас:

„Трудно е в моментите, когато първи глас прави извивки, тъй като и втори трябва да извива докато влачи. Песните, които ще изпълним на концерта ще са по-бавни и се пеят по полето. По другите места орнаментиката не е като нашата, по-бедна е. В тези песни има взаимодействие между македонската, пиринската и родопската музика. Песните ни са родствени, учим ги от поколение на поколение. Днес не се съчиняват такива, защото вече има много.“

Мария Томова Чобанова, ръководител на състава, ни разказва за историята и сформирането на групата за „високо пеене“:

„Песните в нашия репертоар наброяват около 250 и са от с. Долен и с. Сатовча. Аз самата съм от Сатовча, родена съм в месността Дикчан на 1 януари, когато местните горски лесничей са празнували Нова година. Ръководя състава от 10 години, след като нашият диригент почина и не мога да не спомена името на нашия секретар Иван Белев, който ме попита тогава какво ще правим със състава, а аз му казах бъди спокоен, групата ще съществува, защото знам, че певците се подбират по ген. Имаме цели фамилии, които знаят тези песни. И така, като събрах група, той беше много радостен и тамън почнахме две-три години и Иван Белев почина. Беше много тъжно, но съставът продължихме. Научихме и децата, и една пролет ги звездохме да пеят с нас, та спечелихме златен медал. Нашият медал го дадохме на децата, за да са радостни, за да пеят, не помня коя година беше, но

приблизително преди 4 години. Показахме за първи път, че работата на състава има приемственост от по-младите. Всички бяха много доволни от участието ни на фестивала „Софийска пролет“.

За самите песни Мария ни разказа, че са се пяли на нивите, при окопаване на растенията, на Петровден и когато са залесявали горите. Има и песни за по-големите празници като Лазаровден, Великден и Гергьовден. Винаги се пеят на групи, които се редуват, а при четири викачки вече се подхващало „високото пеене“. Първата си песен Мария чува и научава от майка си, когато е била на 10-11 години. В нея се пеело за празника на Петровден. Останалите песни в репертоара си е научила от баба си, от лелите си и от Илия Терзиев, който допринася много за развитието и опазването на този музикален феномен. Певицата обясни, че песните са записани, за да се помнят мелодиите. Тя беше откровена с нас и сподели, че в безсънните нощи именно тези песни са нейният лек. Доказателство за духовното богатство, което са песните „на високо“ в този край.

В дома на баба Иванка от с. Сатовча бяхме посрещнати с много топлина и гостоприемство. Там опознахме корените на „висичките“, докато баба Иванка разказваше за живота на песента в този край. От своя 85 годишен житейски път певицата е посветила цели 50 години на музиката. Тя е основателка на първия състав за „високо пеене“. Като дете запява на 5-6 годишна възраст, слушайки майка си, която пеела по време на работа на нивата. Научила се е да хваща втори глас или т.нар. „влачене“. Научила е от самосебе си 4 -5 песни, което свидетелства, че има „висички“, които са били съчинявани от певците. Отделно има записани стотина в тетрадка, която пази в дома си. Поради своята специфика тези мелодии никога не могат да се изпълняват самостоятелно и затова са се пеели обикновено от три жени. Баба Иванка обърна внимание на факта, че тези песни не се записват, а се пазят вътрешно от певците, което от своя страна дообогатява и съхранява традицията в нейната цялост. И тук срещнахме една прекрасна приемственост в лицето на внучката на Иванка, която вече се е научила на песента „Китчице, китчице“.

Песенното богатство на региона

С автентична фолклорна програма ни посрещна красивата, вдъхновяваща местност Дъбраш. Едно райско местенце, в което човек може да почувства най-истински силната връзка с природата, която всеки един от нас има още от раждането си. Съставите, които участваха в концертната програма, поднесоха сърцато и с много емоция своя богат и разнообразен репертоар. Още докато течеше подготовката преди началото на концерта усетих за пореден път, че народното творчество е още едно доказателство за връзката между човека и природата. Нямаше сцена, нито прожектори. Всичко се случваше между нас, които се бяхме събрали на поляната и слушахме в захлас гласовете на планината. Те пееха на крачки от нас, огласяйки цялата местност с красиви мелодии и орнаменти, родени преди векове и предавани от поколения на поколения, за да ги чуем и ние днес. А песните, все така разказват истории за отминали времена, за човешкия живот, за труда на полето, за любовта и семейството. С всяко следващо изпълнение връзката между човек, природа, звуци, носии, цветове се открояваше все по-ясно. Една жива картина. И сякаш времето бе спряло, за да може всеки да се порадва истински на духовното и емоционалното

богатство, с което ни дари фолклорът на Чеча. Планината слушаше и пееше на свой ред, за да вдъхнови млади и стари изпълнители. Разнообразието, което имахме възможност да чуем, илюстрира още по-ясно спецификата на песенната традиция в този регион, както и красивото преливане на родопската, пиринската и македонската песен.

В разговор с Наум Странджев – учител по музика от с. Сатовча се оформиха две основни тези за раждането на „високото пеене“. Първата описваше надпяването между жените на нивата, които се разделяли на две групи и втората се включвала в надпяването с една октава по-високо. Втората теза беше различна само с мястото, където се провеждало надпяването, а именно по седенките. И в двата случая имаме извършване на работа, която е поета изцяло от жените в селото. Всички изпълнители на „висички“ в региона са жени.

След края на концертната програма имах удоволствието да събеседвам с Тони Бекташева – ръководител на детската фолклорна група „Слънце“ от с. Плетена. Прекрасна певица и пазителка на Плетенската музикална традиция с над 26 годишен опит. И в този случай срещаме добре познатия начин за събиране на автентичния фолклор, а именно записване на песни от по-възрастните жени и мъже в селото и околията. Основен източник в Плетена са възрастните жени, от които Тони Бекташева е събрала над 600 на брой песни. Някои от тях разказват за действителни случаи като например песента „Айро, Айро“. Сюжетът е свързан със семейна трагедия, в която съпругата умира при раждането, а бащата забравя детето, погълнат от огромната тъга по обичната си жена. Изключително впечатление пробуди у мен подходът, с който ръководителката предава песенната традиция на децата.

„Когато сме на репетиция децата задължително научават какво се пее в песента, за какво се разказва, защото всяка песен си има история и аз им я разprávям. Те си знаят вече и винаги питат. Самите песни ги научавам първо аз, а след това ги предавам и на децата“.

И докато в програмата на Плетенския състав се усещаше родопското звучене, особено в песента „Оти си Фатме плакала“ в изпълнение на солистка и бавно право хоро, то съставът от с. Кочан се придържаше към характерното за този край македонско звучене. Когато посетихме селото се запознах с бай Цанко Маджирски, който в продължението на 30-40 години ръководел самодейните състави в Кочан. Сам той разказа:

„Наследил съм музиката от сестрите ми. Те пееха много. По време на работа се пееше много, а на седенките да не говорим. Седенките бяха богати, богати! Момчетата се подиграваха на момчетата, пееха хумористични песни. Имаше надпяване между момците. На един глас се пее през цялото време, едните задържат, а другите продължават. Песните ни са свързани с жетварски, битови обичаи, сватбарски обичаи, наречени още Момари. В селото гъмжеше от самодейци. По 40-60 души имаше, едни пеят на други, но участваха много млади хора, които се занимаваха!“

Срещата ни завърши с последните страници, които разлиствах, докато разглеждах двата сборника с песни от региона и Родопите, които бай Цанко е написал и изрисувал собственоръчно. Две безценни по своето съдържание книги, изписани и изрисувани с много обич и преклонение към народната песен.

На концерта в Дъбраш се представи и самодейната мъжка певческа група от с. Годешево. Послушахме седенкарски автентични песни с родопско звучене и съпровод на акордеон и тарамбука. Групата изпълнява своя репертоар с типичното носово звукоизвличане, което е често срещано тук.

Пирин и Родоп се срещнаха в красивите едногласни мелодии на изпълнителите от с. Ваклиново, които поднесоха един разнообразен и богат по размери репертоар (7/8, 2/4/, 9/8). Комбинацията от тамбура и тарамбука допълни живата картина.

Танците на Чеча

д-р Люба Илиева

Хорото

Всяко село е имало места за игра, наричани **хоралища**, а в планинските села - и по вършилата, на открито високо място над селото, както е било в с. Плетена. По сватби и домашни веселби се е играело по чардаците – кротенки хорá „на потона“, като на тези хорá се пеят и специални песни. Хорáта се играят в полукръг или са водени. Имената на стъпките също са интересни – куцкани (= подскок + стъпка), сукнати (= приситване). До началото на 20 в. на хорото се е спазвала строга йерархия – мъжките и женските хорá да са отделни; днес това не важи за празничните хорá, а намира място само в художествената самодейност.

Обикновено хорáта се придвижват срещу часовниковата стрелка, но има доста, които се играят и в двете посоки. При някои женски обредни хорá, например в с. Кочан и Ваклиново, жените се нареждат в кръг, заловени за ръце по двойки, с лице една срещу друга и с гръб към съседната двойка, каквато игра наблюдавахме на запис при фолклорната група към читалище „Просвета“ в с. Кочан. Представена бе и възстановка на седянка, на която момите пееха и играеха, а момците съпровождаха на тамбури, тарамбука и акордеон женските песни и танци с мелодии в 2/4 и 7/8. Изпълниха песни с предимно родопско и инструментални хороводни мелодии с македонско звучене; чухме две характерни обредни женски песни от района - „Коньо, коньо, сиви коньо“ (на която жените танцуват с бавно пристъпяне, наловени верижно) и предсватбената песен „Кус-кус се прави“, които са популярни във всички сатовчански села.

Случвало се е на седянката да вземат китката на някоя мома или дори да я грабнат (по този повод на седянката пееха сватбарската „Брала мома зелен здравец“). На седенките предимно много се пее, но макар и рядко се играят и някои кротенки хорá – момите се налавят за пояс (за ирама) и пристъпват ниско по земята в много съдържано право хоро.

Според формата си, хорáта са водени (с един или два края), сключени - в затворен кръг, на леса и на две пресрещащи се редици. Среща се и разкъсаната форма – по саве и по двойки. Сключените хорá са изпълнявани най-вече от жени и девойки. Водените (скъсаните) – от жени и мъже и смесено. Хорá на леса се срещат по-рядко и то главно в мъжките танци. Тук го видяхме в женската игра на възстановката на Вълкоселска сватба, където момите играеха тяхното хоро с хват на предна леса. Смесените хорá и игри са най-често „водени“ и се придвижват вдясно или равностойно вдясно и вляво. Най-често играчите се подреждат в полукръг, елипса или права редица. Обикновено мъжете водят началото на хорото, а жените – във втората половина.

Хорáта на мегдана и изпълняваните на домашните тържества (в стая, на потона) имат различен характер. **Темпото на игра в този край като цяло е бавно и умерено.** Различават се женските, лирични и кротки хорá от мъжките танци, както и от смесените – особено ако са се наловили заедно моми и ергени, които се закачат. Считало се за неприлично играчите да се пускат от хорото, преди да е свършило. В сатовчанско се наблюдава влияние от танците на съседните фолклорни области – Шоплука, Родопите, както и от донесените от бежанците от Македония хорá. В Плетена на Байряма се играе

смесено хоро, като хороводецът върти енергично синджир или кърпа с възел в свободния край. Първата жена в редицата се хваща до момче – роднина и то през кърпа. На женското хоро две моми запяват, две – отговарят.

Местните сами определят хората си като **кротенки и бавни**, макар и да играят и по-живи и ситни хора. Много от бавните хорá завършват с по-бърза част, но пак в умерено темпо. Сдържаната и тежка игра е отличителен белег за началото на повечето мъжки хорá – плавни и широки, изразителни движения, с майсторски жестове и импровизации. Мъжете играят леко прилекнали и с непрекъснато пружиниране; играта им е изключително лека, движенията са плавни и се изпълняват с мекота - както при мъжете, така и при жените. Ръцете заемат голямо участие в танцуването – при жените – плавни, нежни и меки движения в различни посоки, като често въртят кърпа в ръце. Мъжките ръце се движат силно, отривисто и с широта – също често въртят кърпа в ръка.

Обикновено хорото продължава по цял ден, прекъсвайки само по обед - чак до тъмно; краят на жътвата също се отбелязва с хоро. Играе се най-вече на песен – половината певци пеят, другите отпяват или пък мъжете пеят, момичетата отпяват.

Хората на песен се наричат женски, а тези на тъпан, свирка (кеменче, кавал, тамбура, пищялка или зурна) – мъжки (Сатовча и Долен). Големите неделни хорá са били кротенки, каквито се играят и през цялата година; само песните се сменят според сезона.

Празничното хоро започва с женска игра на песен, обикновено с женско хоро, което мъжете прекъсват и се нареждат за своето тежко хоро под съпровода на свирки и **даарета**. Жените се оттеглят в полукръг, на отделно хоро. След това музикантите засвирват смесено хоро, жените се налавят между мъжете и така – до тъмно. Тъпани и зурни огласяят площада; редуват се тежки хороводни и **хойлии** – скокливи хороводни мелодии. Женските игри и хорá се играят в умерено, дори бавно темпо, много рядко – живо. Като естествено продължение на дългия и гиздав женски костюм, движенията се изпълняват с ниски, притичващи и пружиниращи стъпки, с изправено тяло. Хватове са за длани, със свити в лактите или спуснати и заловени долу ръце, по-рядко за пояс. Най-разпространен е обикновеният хват за ръка; игралците се хващат и за пояс или за престилката – „за ирама”. Много мъжки игри се изпълняват с хват за рамо (селата Вълкосел, Кочан, Сатовча). На предела между мъжката и женската половина на хорото, както стана дума, хватът традиционно е ставал през кърпа. При смесените хорá често са се съчетавали двата различни хвата – мъжете за рамо, жените – на пояс или за ръце.

Движенията в мъжките танци са високи или пружиниращи и е характерно лекото стъпване, особено при бавните танци. Най-често срещаните мъжки хватове са за длани, със свити в лактите ръце или спуснати долу, за рамо, за пояс. Бавните или т.нар. „тежки хорá” се играят с хват за ръка, а бързите – от тип четворни хорá, с хват за пояс. Към умерените се числят хората с хват за рамо, т.нар. „**старски хорá**”. Името на старските хорá отразява не само възрастовата характеристика на играчите, но и ролята на изпълнителите. Старците са маскирани персонажи, подобни на кукерите – тук за тях се използват названията „старци, бабугери, сурвакари”.

Сред хората и игрите в този край преобладават простички и някои по-сложни хорá в размер 2/4; обикновената пайдушка в 5/16; ръченичните (7/16) - било под формата на хоро или като солова игра по двойки, известна в този край и като Небет –

женски и мъжки. Умерените хорá в 7/16 и първи удължен дял са друга отлика на местните хорá. Те са семпли по строеж и фигури, именувани според първия стих на хороводната песен. В същия размер се играят и хорá, чиито имена издават чуждо влияние (но с нашенска структура) - Сирто, Ширтом и т.нар. Гръцко хоро. Това хоро се играе в цяла Югозападна България, в сатовчанските села и до Доспатско включително. Повечето хорá в размер 9/16 имат широко разпространен в България тритактов строеж – два такта вдясно и един вляво. При изпълнението на кючека, българите-мюсюлмани държат тялото си спокойно и се движат по-умерено, в сравнение с буйния стил на циганите. Кючекът тук се изпълнява солово, по двама, трима или групово. Китките на ръцете се движат свободно на височината на раменете или главата. Най-често строежът на хорáта е двутактов, какъвто е и този на редица хорá, изпълнявани с дайчови стъпки от местното население. Такива бяха много от хорáта, представени на концерта в Дъбраш. По характер на движенията, тези хорá принадлежат към типа на Дайчовото – играят се винаги с подскок на „раз”. Широко разпространени в Гоцеделчевско са хорáта в т. нар. широки седмици (7/8) и големи деветки (9/8). Доста по-късно, след Балканските войни и по пътя на художествената самодейност тук се разпространяват хорá от други области като северняшкото Еленино, Ганкината и пр. Типично за този край е подобни привнесени мелодии да се напасват върху хорá с местен строеж.

Редица ритуали и обредни хорá са изградени само върху един ход, изпълнен в рамките на такта. Такива са традиционните масови девически игри на мюсюлманското население, изпълнявани в кръг. Изпълнителките се нареждат по двойки – момиче срещу момиче, заловени или не или пък се налавят на обикновено хоро, заловени долу, до тялото. Извъртането може да се изпълнява в най-разнообразни ритми 2/4, 3/8, 7/16, 9/16. Изградени върху минимален ход, те се изпълняват много бавно и придвижването става обратно на часовниковата стрелка. Краката едвам се отделят от земята и дори се влачат – като например в женското хоро „**Голем се Барем помина**” (с. Сатовча) или женското байрямско хоро в Плетена на същата песен, което ни демонстрира свежървата на Ирина Бошнакова от Плетена.

Масовите хорá в Гоцеделчевско са умерено бързи, най-често кротки и се играят предимно на песен. Наричат ги по първия стих на песента – като представените ни на концерта в Дъбраш „Брала мома зелен здравец” и пр. Като правило, най-лекото и сложните хорá започват с умерена бързина, забързват, забавят и обикновено завършват с оживена, бърза част. Друга част от хорáта са комбинация от бавно и бързо хоро в едно (като при Драма, Юч аяк и пр.).

Според размера, в който се играят хората, тук се изпълняват: в размер 2/4 - празнични и женски обредни хорá на песен, хороводни песни в по-бързо темпо, които се изпълняват на мегдана и като обредни, инструментални, тип „прави хорá”, тип пешачка; в размер 5/16 – „пайдушки”; в 7/16 – „ръченични” и в 9/16 – тип ганкини, дайчови и кючек.

Голямо е разнообразието от мъжки, женски и смесени хорá – тукашните са чисто македонски по характер, макар и в с. Плетена традиционните женски хорá да клонят повече към среднородопските. Моминските и женските хорá са сдържани и се играят с много лекота и прецизност. При тях пружинирането е ясно изразено, хватовете са главно за длани със свити в лактите ръце – като почти винаги пружинират в синхрон с танцовите движения на краката - или спусанти долу до тялото. В немалко хорá, ръцете

са заловени долу до тялото и ритмично се полюшват напред – назад. Типично за стила и характера на изпълнение на моминските и женски хорá е свенливостта, сдържаността и чистота на движенията. Мъжките хорá са главно водени – хороводецът почти винаги върти кърпа в дясната си ръка. Опашкарят държи края на хорото и много често върти в лявата си ръка кърпа. Сред мъжките хорá в този район са Трите стъпки в 4/4, в 9/8 – Айдарово хоро. В две части – бавна и бърза – на различни музикални размери се изпълняват мъжките хорá, донесени от бежанците като „Драма” (4/4 + 2/4). Хватовете са главно за длани, със свити в лактите ръце, като често се спускат долу до тялото и заловени се полюшват напред-назад. Мъжките танци са богати на движения и ритми, от бавно до живо темпо. Типични местни хорá са Трите стъпки (в 4/4 размер) и Айдарово (в 9/8); Арап (4/4); Ширто (7/8). Обикновеното, „право” хоро, играно из цяла България, в гоцеделчевското с. Плетена се нарича Фустанско или Аур авасъ. В селата Плетена и Кочан се играе и шопското Петрунино хоро, а хорото напред-назад в 9/8 наричат Айдаровата. Хорáта в гоцеделчевско тредиционно се отличават със своята многолюдност – на неделните и празничните хорá излизало пременено цялото село.

Женските танци се играят в различни размери и темпо - от бавно до умерено (Малешевско - в размер 2/4, Ширто и Тройно – в 7/8).

„Драма” е мъжко хоро, донесено от бежанците от Егейско; във варианта от Гоцеделчевско се изпълнява с много настроение, акцентувани движения, пляскане и завъртания. Играе се в две части – бавна (4/4) с хват за рамо и бърза (2/4), в хват за длани, спусати долу. Типичният съпровод е от зурна и тъпан, а по-рядко и в християнските села – на гайда и дайре. Момците са наредени в полукръг, с хват за рамо и играят бърза част (2/4), с хват за длани, спуснати долу. Това е много популярно хоро в Гоцеделчевско. Изпълнява се подчертано, мъжествено, с много вътрешна сила и достойнство, с подчертано контрастни една на друга бавна и бърза част.

Пиринското хоро „Трите стъпки”, което тук наричат **Юч аяк или Ючяк** (с. Плетена, с. Кочан) е мъжко водено хоро – играят го в с. Плетена и с. Кочан, в размер 4/4. Изпълнява се с хват за длани, със свити в лактите ръце, които се изнасят малко напред при въртенията. В друг момент лявата ръка е поставена отзад на кръста, докато дясната се изнася напред вдясно, на височината на главата и размахва кърпа. Трите стъпки е типично за района хоро. Бавната част се танцува меко, с подчертано изразено пружиниране, с приклекнали крака и леко наведено напред тяло. Бързата част – с подскоци и при завъртанията лявата ръка е поставена отзад на кръста, докато дясната се изнася напред вдясно, на височината на главата и върти кърпа.

„Айдарово” - мъжко водено хоро в размер 9/8 с четвърти дълъг дял, от с. Кочан, което се изпълнява с пружиниране, завъртания на тялото вдясно и вляво, с подскоци и клякания, хват за длани, със свити в лактите ръце. Темпото е умерено и постепенно се забързва – до живо. Клякането се изпълнява по команда на хороводеца или се изпуска – по желание на участниците. Айдаровото е типично за района хоро, изпълнява се с леки, първоначално пружиниращи - впоследствие скокливи движения и много настроение. Акцентите са на раз, надолу към земята, с типичното за хорото клякане. Ръцете пружинират в лактите, в ритъма на играта и се свалят долу до тялото в някои моменти.

„Небет” – смесена игра по саме на песен, в размер 7/16 с трети дълъг дял. Ръцете се поставят на кръста или се раздвижват, като се изнасят над главата или

напред пред гърдите и държат кърпа. Едната ръка от време на време се слага на кръста, докато другата върти кърпа и после взаимно сменят положението си. Танцуващите са в редица или дъга и в някои моменти участниците играят един срещу друг по двойки като после се връщат към първоначалната си позиция в танца. Играе се много плавно, с леки подскоци, в умерено темпо, в стаи и чардаци; по сватби и домашни празници – смесено. Много рядко се изпълнява и на мегдана, по двойки, като участниците държат двата противоположни края на една кърпа. Ръцете са протегнати напред или високо вдигнати. От време на време двойките се хващат за рамо – дясна ръка за дясно рамо, като едните изпълнители играят с лице, а други – с гръб.

Небетът от с. Плетена е солова и женска игра. Характерно за хората в селото е, че мъжките хора се играят хванати за рамо, а женските - хванати за ръце. По-рядко се срещат смесените хора – мъже и жени да танцуват заедно. Музикалният съпровод най-често е в изпълнение на зурни и тъпани. Разпространено е хороводното пеене (пеене и танцуване едновременно). Само в Плетена например се играе плетенска ръченица, а в село Кочан – мъжкото хоро „заешко време“. **„Заешката“ е местно хоро, развило се от известната в цяла България мъжка сватбарска игра.** Мъжкия танц „Заешко време“ е съвременно хоро, подобно на правото. „От по-рано такова име няма“, казва Ибрим Алилов Джилджов-Ехето (над 80 годишен, от Сатовча). Заешката – или Таушан аваси е сватбарско мъжко хоро, което имитира зайците през пролетта, когато са в любовния период.

Баба Иванка Карталова, певицата на височко от с. Сатовча разказа, че хора се играят за Великден, Коледа, Петровден, Илинден – дори и когато е натрупал дълбок сняг – отпъкват го и пак играят! **Баадин Мусов, с. Вълкосел** (преподавател по история и география) посочва Дайчовото хоро, което тук наричат Юмер – и което било автентично; помни, че се е играло в селото и преди 50 г. Също така споменава и мъжкото хоро „Драма“ (пренесено в Гоцеделчевско от Егейските бежанци). Хората тук играят най-вече на Байрям и по сватби, а най-разпространено – както и в цяла България днес – е всеизвестното т.нар. право хоро. Възрастната, но изключително подвижна, с живи очи и усмихната **Айше Дренкова от Плетена** участва във фолклорната група към читалището, ръководена от **Антоанета Бекташева** и с готовност двете ми показаха някои от играните смесено тук хора – Чанакта калия и Боювото – тип ширто, под инструментален съпровод от зурни и тъпани на запис. Разказаха ми, че в Плетена се играят още женското Небет, мъжките Юч аяк (Ючяк) и Айдар авасъ. Интересен факт е проникването на хора и от други фолклорни области като шопското Петрунино, въпреки че на местна почва то е придобило по-различна форма и стил. Репертоарът от хора днес в селото е еднакъв и на сватби, и на събори, и на различните празници. Изпълнителите наричат играчи, танцуването – **игране** – „младите играят“. **Антоанета Бекташева** е омъжена в Плетена; ръководи и състава в читалището от 26 години. В началото са започнали с танцова група, която впоследствие се разпада и трансформира в мъжка фолклорна група за автентичен плетенски фолклор. Учила е хора и песни от родителите си и други възрастни хора. Знае 5-6 автентични хора, които се играят предимно тук. Ючяк – само мъжко, Айдар Авасъ – смесено, Айшините бузи – женско. Викат в читалището един човек на 68 години, който показва стъпките на хората. **Наджоми Арнаудов** посочва, че Айдар авасъ е хоро, което се играе в Плетена, но като цяло всички хора го играят в района на Гоцеделчевско. Най-много се играели в Плетена

женско хоро на песента Айшините бузи и Малешевското хоро, както и мъжкото Ючяк. Болшинството хорá са смесени. Танцуващите се наричат хороиграчи, а днес в Плетена нямат определено място за хорá – „хората идват, хващат се и играят“. Играе се най-вече на Байрям, по сватби, на седенки. **Звездица Асенова Пачеджиева живее в с.Слащен** от 1986 г., е самодеец и ръководи фолклорна група към СОУ Слащен (клуб „Общуване чрез танци“ по проект „Успех“) и читалище „Пробуда“ към с.Слащен. Казва, че донесеното от преселници хоро „Драма“ се играе на местна почва от поне две-три поколения назад. Най-разпространени и обичани тук хорá са „Драмско“, „Право хоро“ и „Ширто“ в нашия район. Хорáта в нашия край са смесени. В миналото е имало разделение – „Заешката“ е само мъжко хоро. Не съществуват никакви забрани за танцуване. Местата, където играят се наричат „мегдан“, а танцьорите „**ороджии**“. Играе се хоро само на мегдана, а къщи, само ако се прави сватба или друг семеен празник.

По-големите празници и обичаи са неизменно свързани с игрането на хорá – Сватба, Байрям, **Прядой**. На сцената са пресъздавали „Сватба“ с шаренето на невестата, с пеене на песни и играене на хорá. „Драмско хоро“ е разпространено в целия Чеч, донесено от Драма от бежанци и търговци. На сватби се играят „Право хоро“, „Драмско“, „Ширто“ и „Еленино хоро“; всички (и млади и възрастни) играят хорá. В с. Слащен от възрастните хора най-добър хороводец е Ферат Масърлиев, а изпълнител на местни песни Емилия Широва. На Байрям се играят всякакви хорá и участници са всички – деца, моми, жени, ергени, мъже и жени. По време на погребение не се играе, пее, свири. Други забрани няма. **Мехмед Байрямов** – тъпанджия на плетенската певческа група „Слънце“, с.Плетена призна, че не може да играе хорá, но когато чуе музика, „трепери му сърцето“. Не знае, играл е отдавна в танцов състав като малък, но нищо не си спомня. В селото е съществувал самодееен танцов състав, който сега се е разпаднал заради гурбетчийството на мъжете от селото. Играчи, играят. Право хоро - играе се смесено. **Бай Цанко Маджирски** от с. Кочан е ръководил самодейните състави в селото от 1970 г. Пеят се песни и за специалните обичаи – Момари например или Байрям. Момарите е сватбарски обичай, в който участват повече жени и момичета, които изпълняват повечето песни. За всеки обичай си има определени песни. „Сега ансамбъл „Пирин“ и Неврокопският ансамбъл ползват наши хорá“, гордее се бай Цанко. „Кочанци си познаваме хорáта по музиката и по стъпките. Те са много характерни, има и по-бавни и по-бързи хорá. Лекотата на стъпките зависи от самите танцьори. Кеф да ги гледаш. Тежко играят и е удоволствие да ги гледаш особено с носиите като се облекат“. Специфични тук са мъжките хорá, които имат характерни стъпки. Мъжкото хоро се играе винаги със съпровод (тъпан или зурна), за разлика от женското. **Албена Поюкова** – с. Кочан: тук се играят право и гръцко хоро. Иначе се играе и около чешми, по къщите, на сватби, но не и на мегдана. **Наум Странджев от Сатовча** е ръководител на група за автентичен фолклор към СОУ „Св. Св. Кирил и Методий“. Знае всички хорá, които се играят тук. Право хоро, Пиринско хоро, **Ючияка**, Дайчаво хоро. Чисто мъжко е Ючияка (Ючяк). Смесени – право хоро, пиринско хоро. Характерен размер за селото е 7/8 (Пиринско хоро). Казва се **игралци / играЕне**. Хорá се играят на всички по-големи празници - Гергьовден, Байрам, Великден. На сватба се играят от всички право хоро, дайчово хоро и пиринско хоро. Играе се най-вече на мегдана. В миналото жени и мъже не играели заедно – на първата половина се хващали мъжете, на втората – жените, разделени от кърпа, държана от някоя по-малка мома. Днес хващането на хорото е свободно, където жените пожелаят. **Адем**

Кьойбашиев - самодеец, ръководител на певци, акордеонист от с. Туховища посочи едно мъжко хоро „на раму“ (т.е, с хват за рамо) – бавно и тежко. Играчите и мегдана тук се наричат съответно **хораджии и орище**. „На всички по-големи празници и обичаи се играе, пее, свири - Рамазан Байрям, Курбан Байрям и на празника Прядой“. **„Хоро без гледачи не е хоро“**, обобщава по повод масовото участие на местното население в празничното веселие **Ибрим Джилджов** от Сатовча - мъжкото хоро се води със синджир (въртян в ръката на водача). „Този който играе най-добре се нарича **игралЕц**“.

Музикален съпровод и традиционни инструменти

Пеенето е най-характерният съпровод за хората. То е почти задължително за традиционните женски хорá в този край. В селата Кочан и Ваклиново, пиринските и родопски по стил песни съжителстват равноправно и се редуват на хорото. За това свидетелства **Северин Чаушев – учител по музика в с. Кочан, който** отбелязва специфичния стил на фолклора в този район, създаден при преливането на елементи от родопския и пиринския край.

На музикални инструменти свирят главно мъжете – широко разпространение в миналото имали тамбурата и овчарската свирка. Тъпанът се среща повсеместно и често се използва като съпровод. Тамбурата е пригодена по-скоро за домашно музициране и за песенен съпровод; използва се и на сватби само по изключение. Гайдата е традиционно слабо застъпена тук; в миналото се е използвала предимно от християнското население, особено в комбинацията голямо дайре и гайда. В Гоцеделчевско са се изработвали т. нар. чифт кавали с меко и тихо звучене, използвани като съпровод за певците, особено при еднoglасните песни, характерни за този край. Зурнаджиите не са местно явление, те биват наемани при специални поводи от съседни села, но зурните са много разпространени в музикалния бит на този край. В Гоцеделчевско се среща късият тип зурни. Звукът им е пронизителен и силен, подходящ за свирене на открито. Много често зурнаджии и тъпанджии съпровождат хорáта – най-често в комбинацията от една или две зурни и един тъпан. Големият тъпан и тарамбуката са най-тачените и използвани ударни инструменти в този край. Традиционно хорáта са били съпровождани от кавал, пискун (къс дудук), двойнка (пищялка), тамбура (дрънка), зурни и тъпани; при християните - и от гайда.

Музикантите са много търсени и уважавани в този край. Наемат се по много музиканти за важни събития като сватби (с. Кочан и с.Сатовча) и сунети. Зурната в Гоцеделчевско прониква сравнително късно в музикалната практика на местното население, включително сред българите-мюсюлмани. Донасят я циганите, пътуващите музиканти на Балканите, които и основно свирят на този инструмент. Тъпанът се комбинира със зурната и този шумен съпровод се налага предимно при мъжките игри. **Ибрим Джилджов, с. Сатовча** пояснява, че на кранлета (кларинет) свирят ромите. В Сатовча се играе на тиха музика; по-тихи и по-кротки хорá се играят. Инструменти, които се използват в Сатовча – тамбура, зурна, дайре, гайди, кавали. Кавалите е задължително да са чифт. Гайдата е по-малко известна и е имало само една. Повече се е използвала тамбурата. **В с. Плетена** музикалният съпровод най-често е в изпълнение на зурни и тъпани. Разпространено е хороводното пеене (пеене и танцуване едновременно). Играе се най-често на тамбури и под съпровода на самодейни оркестри, които включват кавал, тарамбука, тамбура. Според **Наджоми Арнаутов** от с.

Плетена, традиционно се е играло на зурни, сега вече и на оркестрова музика. **Мехмед Байрямов** – тъпанджия на плетенска певческа група „Слънце“, с. Плетена се е учил на тъпан от по-старите музиканти - самодейци в групата, като и от любители - кларнетисти в Гоце Делчев – и на кларинет. **Румен Биляров от с. Ваклиново** показва една запазена букова двоянка (пищялка) и опита да демонстрира как се свири на този инструмент. Като характерни и използвани за хороводни мелодии инструменти, **Баадин Мусов от с. Вълкосел** посочва тарамбуката и зурната, както и пищялката, на която обаче хоро не се играло. **Бай Цанко Маджирски** от с. Кочан пояснява, че женските хорá не се играят на музика, а мъжките на всяка цена са съпроводени с инструментална музика - на тъпан, на зурна. Баба Иванка от с. Сатовча разказва как по празници – летни и зимни, хората са играели много хорá, най-вече на песни, много рядко на кларинет и дайре. Много хорá (т. е. хороводни песни!) имало в Сатовча и много рядко се играели на инструментален съпровод (кавал или кранле – кларнет). **Албена Поюкова** – певица, родом от с. Бръщен и омъжена в с. Кочан, в продължение на 20 години ръководи детския състав в селото. Ето как описва съвременната художествена самодийност и празници - на моминските обичаи се свири на акордеон, пищялка, кавал...да са по-нежни мелодиите. При ергенските се свири на зурна и тъпан. Според **Наум Странджев от Сатовча**, на Байрям се канят зурнаджийски оркестри, а в някои села и цели оркестри с кларинет и акордеон. Мъжете играят и пеят на тамбура, жените също. Други традиционни инструменти тук са тамбура и зурна. **Звездица Асенова Пачеджиева** е самодеец и ръководи фолклорна групи към СОУ в с. Слащен (клуб „Общуване чрез танци“) и читалище „Пробуда“ към с.Слащен. Според нея и мъжете и жените играят на зурни и тъпани, като днес оркестрите включват различни по-съвременни музикални инструменти.

Танците на събори и седенки

Сборовете са били многолюдни – празнувало се най-често по високи поляни извън селата – около параклиси и пр. Съборите на християните се правят най-често по Великден, Гергьовден, Спасовден, Петровден. Задължително се слагат трапези, правят се родови сбирки и на близки и познати от съседни села, с много песни и игри. Прочути в Гоцеделчевско са съборите в Хаджидимово по Гергьовден, където се осъществява един вид преглед на носиите и надиграване на различните села със специфичните им хорá. В Пиринския край, много мюсюлмански села отбелязват и християнските празници Гергьовден и Димитровден с хорá и игри. Днес съборите са в упадък. В с. Ваклиново ставал голям събор по време на летния Байрям, където се стичало населението от далечни родопски села. Мюсюлманите празнуват два пъти годишно Байрямите, като нерядко са играели и на две хорища едновременно – в Гоцеделчевско мюсюлманите не са преставали да играят така, както това е ставало на други места из Родопите – тук българските хорá са много по сърце на местните, като често момци и моми се хващат на отделни хорá. Постепенно в доста от селата започват да играят и смесено. Омъжените жени, които някога са спазвали забраната на Корана да не играят на публично място, са го правели на женските седенки и по сватбите - в женските отделения. Постепенно девойките са започнали да се хващат на мъжките хорá като втора половина на хорото и се отделяли от мъжете с кърпа, докато днес се играе смесено и дори омъжените мюсюлманки се хващат на общите хорá. **Баадин Мусов, с. Вълкосел:** Сред съборите, на които се представят местните музиканти са големите

фолклорни форуми „Родопска пее“, „Пирин пее“, на Предела, Копривщица. **Звездица Асенова Пачеджиева, с.Слащен**: Събори се правят по Гергьовден в с.Сатовча, има събор през юли във Ваклиново, през август в гр. Доспат. На съборите преди всичко се пеят песни и пресъздават обичаи, на сцените се играят и танци. Прядой е обичай, тачен от местните през втората седмица на месец юни. **Антоанета Бекташева, с. Плетена**: Сред днешните по-големи събори са тези в с.Ваклиново и в гр. Доспат; Играе се на оркестрова музика или зурни, играят се същите хорá, предимно най-разпространеното в България обикновено право хоро. **Мехмед Байрямов, с. Плетена** – Играе се много по събори-регионални и по-известните, национални, като Пирин пее, Копривщица, Рожен, Неделино, Златоград и чужбина. Регионалните – в Сатовча, в местността Палашова рѝка. **Румен Биляров, с Ваклиново**: Съставът ни е участвал на националните фестивали „Пирин пее“ и „Копривщица“. **Бай Цанко Маджирски** от с. Кочан – „По време на работа се пее, а на седенките да не говорим. Седенките бяха богати, богати. Момчетата се подиграваха на момчета, пеехме хумористични песни. Лично сме се надпявали група мъже. По приятелски...“. **Наум Странджев от с. Сатовча** отличи събора в с. Ваклиново. Хорáта, които се играят са Право, Дайчово и Пиринско хоро. **Адем Кьойбашиев** - ръководител на певци, акордеонист, с.Туховища - спомените му за седенките са свързани с пеене, „разни игри и хорá“ - още се играе по къщни дворове и около чешми. Антоанета Бекташева, Плетена - по седенките повече се е пяло, **хорá не се играят**. Пеят се предимно любовни песни. **Албена Поюкова** – певица, родом от с. Бръщен и омъжена в с. Кочан, в продължение на 20 години ръководи детски състав в селото. Най-характерен местен обичай според нея е художественото представяне на „Родопска идилия“ – слагат се чанове на козлите, кочовете. „Овчарите като се прибират със стадото и чановете започват да шумят. Звукът се слива с разпяването на седенките. Ергените обикалят от седянка на седянка. По седенките също работехме – нижехме тютюна, конопа. Пеехме по два часа и повече. Местата за събиране на седянката са горна и долна махала. Пее се по два часа и повече“. **Иванка Карталова от с. Сатовча** си спомня: Лятото се пее на нивите, зимата по седенките. Сайбията (стопанинът), в чиято къща са се събрали момите и пеят, за да привлекат момците първоначално заключва вратите, за да не влизат момчетата, след което момите ги пускат. „Повече се пее на хорото, без друг съпровод. Накрая като свърши работата на седянката, моми и момци са се хващали на хоро“.

Празнични и обредни хорá и игри

Празнични хорá и игри са общите сватбарски хорá, тези на потона, неделните, мегдански хорá, хорáта на календарни празници, на събори, смесените хорá на сватби.

Обредните игри и хорá са свързани както с ритуали като лазаруването и сватбарските игри, така и със сезонно-календарните празници. Това прави обредните танци сравнително устойчиви и запазва практиката им частично и до наши дни, въпреки сериозните културно-исторически и битови промени в живота на хората. Гергьовден, Лазаровден, Петровден, събори, местни празници, обичаи за дъжд или при жътва - все поводи за игри и веселие. Хорáта, изпълнявани в рамките на обичаите най-често са обикновени и рядко представляват впечатляваща хореографска новост.

Основните типове обредни танци обхващат моминските и ергенски обредни хорá и игри, както и сватбените танци – мъжки и женски. С женските обредни хорá на

песен се откриват празничните хорá на календарните празници (Гергьовден, Еньовден и Великден). Тези обредни танци се базират на характерните за района основни хорá, но стъпките им в съответния вид се изпълняват само по конкретния обреден повод и то от момите, които вече са преминали лазаруване, предстои им женитба, момеят се.

Поединично груповият обреден танц е старинна по тип обредна дейност. Запазен е главно в мъжките обредни сватбарски танци, в игрите на старци, бабугери и пр. При женските обреди, соловото игране е нетипично, среща се най-вече в лазарските игри и танца на пеперудата, както и при някои обредни моменти от сватбата.

Мъжките обредни танци са представени от ходенето на сурвакари и зимните маскарadni игри, съпроводени от играта на старци или бабугери (на сватбите бабугерите са тип кукери). От мъжките сватбени обредни игри специфично развитие получава **Заешкото хоро**, **„Заешката“**. То представлява стилизиран танц в стила на мъжките тежки хорá, с характерни пантомимни движения. Той е поединична игра със символни заешки движения. При мъжката игра в сватбения танц „Заешката“ се съчетават свободата на импровизации – клякания, лягания, скокове и пр., с по-кротки, овладяни изразни танцови форми.

Поединичните „старски“ или бабугерски игри, дивите, страшни и смешни игри се изпълняват с обредна стъпка, представляваща най-вече подскачане на място или с придвижване във всички посоки. Мъжете скачат необуздано, тъпчат неорганизирано под звуците на разклатените при скока хлопки. Импровизират се движения, имитират животни, правят смешки и пр., на базата на оплодителния примитивен смисъл като съдържание. Под названията старско, тежко за рамо и пр. хорá се разбира старовремско, старинно местно съборско хоро. От тези обредни игри, освещаващото старско хоро преминава към празничния съборски репертоар. Старец означава мъдър, стар, уважаван, водещ с достояние хорото играч. Освен като съборско на празници, сборове, панаири, това хоро се играе и по домовете – по чардаците, „на гости“. **Наум Странджев, с. Сатовча** си спомня, че като обредни групи из селото ходят само сурвакари.

Близък вариант на поединична, но групова лазарска игра е запазен в с. Долен. Там пеещите лазарки едновременно и играят, като играта им е тежка, набита, с редуване на стъпка – подскок – „на пристъпяне“ и „на скаканье“, като от време на време се завъртат около себе си. Момите играят поединично в кръг, една зад друга. Изправената им стойка, крепенето на кърпи около кръста, дрънчащите тежко накити при всеки подскок, допълват атмосферата на строга обредност. Лазарските песни тук имат подчертано запазен старинен, обреден характер.

Танците на Гергьовденски обичаи

Гергьовден се счита за най-голям празник, по-важен и от Великден. Празнува се повсеместно в Гоцеделчевско – и от християни и от мюсюлмани. Традиционното празнуване включва освещаване на хлябове, печени агнета, веселби и хорá, игри и люлки за здраве по околните поляни. Жените изпълняват в навечерието и на самия празник бавни ритуални хорá или извъртане на специална песен. Често на същите текстове се играят и хорá с по-живи мелодии. Интересен факт е, че празнуването на

Гергьовден от мюсюлманите никога не е секвало – те спазват множество старинни, езически български традиции и дори такива, които отдавна са изчезнали от обредната практика на християнското население. Такъв е обичаят „пеене на китките“ – на всяка китка припяват с отделна песен (само началните стихове, колкото да загатнат всеизвестно съдържание) и каквато е песента – такъв ще е късметът на препявания. И така както в българските обредни традиции имаме опяване на китки, на хлябове и пр., **в Сатовча пък се е опявал и тютюнът, както се спомена по време на интервюто у Иванка Карталова.** Някога отбелязването на Гергьовден е продължавало с печено агне по обед и игрането на хорá от моми и момци (също както на Байряма), които след това извъртали хоралището. На Байрям и на Гергьовден, младите връзвали въжени люлки на високи дървета и се люлеели за здраве, с песни и младежки закачки.

Гюлезара Коченлиева от с. Ваклиново разказва за един старинен обичай, който се спазвал очевидно без да се знае и помни неговото първоначално значение: „Момите се хванат на хорото и играят... „Жените ходиме на Гергьовден сутрин рано преди изгрев в местността „Чуката“, наберем си здравец, шипки, трънки, там се преспива и ако има някой нещо да си лекува, търкаляме се по ливадите за здраве. Има дървета, люшкаме се на тях, за да не ни болят кръстовете. Кършат се „жилки“ - стръкове коприва - и ги топят на близката чешма, след което ги хвърлят – и така до три пъти“. **Звездица Асенова Пачеджиева, с. Слащен** пък си спомни за един езически обичай, който формално е достигнал и се е спазвал до нейното време - на „Гергьовден“ се търкалят по ливадите за здраве. **Румен Биляров, Ваклиново:** Наричат Гергьовден „Гергиден“. Който има овце и крави по една клонка зелена, брезова им се връзва на кръста, да са живи и здраве до следващия Гергьовден. Един от основните и най-големи празници заедно с Байряма. И хората се кичат със зеленина, здравец, брезови клонки на главата – за здраве. Всички отиват на Гергьовден – малки, големи. **Румен Биляров, с. Ваклиново,** отбелязва как в традиционното честване на Гергьовден се преплитат религиите: „Така е останал празникът – християнски - от едно време“. В Плетена на Гергьовден се прави люлка, ергените люлеят момите.

Танци при обреди за дъжд

Обичаят Пеперуда (за предизвикване на дъжд) е познат повсеместно в България. Изпълнява се всяка година в определени от местната традиция дни и по време на суша, в края на пролетта (след Гергьовден) и началото на лятото, когато нуждата от влага за посевите е най-голяма. Участници в обичая са малки момичета, които още не се момеят. За главното обредно лице - пеперуда се спазва изискването то да е сираче.

Обичаят за дъжд в с. **Плетена** е много любопитен и за него ни разказа певицата **Иванка Карталова**, родена в с. Сатовча през 1927 г.: „Облича се едно момче или момиче, но задължително да е сираче в дълга риза. Наричат го пеперуда, окичват го с върбови клонки. Обикаля по селото и пее. Обичаят за дъжд се нарича „Пеперуда“, като пеперудата е „дете сираче“. Останалите моми пеят песни в кръг около пеперудата и се молят за дъжд. Обичаят „Пеперуда“ - е за сушави години – кичат с върбови клонки от глава до пети едно сираче – момиче (а тук, в Сатовча се оказва, можело да бъде и момче!), тръгват по махалата и из селото, като пеят специална песен, която ни запя и самата Иванка :

„Дай, Боже дъжд, да се роди ръж
Да омесим колачета, да нараним сирачета.
Дай, Боже дъжд, да се роди ръж
Да омесим колачета, да нараним сирачета
Дай, пеперудо, на ви пеперудо,
летна пролетешна
Дай, Боже дъжд, да се роди ръж
Да омесим колачета, да нараним сирачета...”

При обиколката дружината, която съпровожда Пеперудата я оливат с вода, а тя се отърсва от водата, ръси наоколо и вика: „Дай, Боже, дай, Боже, дай, Боже дъжд”.

„И накрая овъртят селото и сека къща му дава нещо” – масло в бакър, „мисирно брашно”, боб, яйца или други продукти и като свърши дружината с обиколките – отиват на рязката, правят огън, варят качамак със събраното брашно. Сяда в кръг на ливадата дружината, хапват и казват – Я, излиза облак – ще вали дъжд!

Звездица Асенова Пачеджиева, с. Слащен описва съвременния вид и съдържание на обичая „Молитва за дъжд” като група момичета, които ходят из цялото село. **В с. Вълкосел** също е познат обичаят за дъжд Пеперуда, но тук той няма специфично име. Очевидно в днешно време обичаят съществува по-скоро като културна традиция, а не като жив обред. Групата обикаля по къщите и на вратите бива дарявана с дарове под формата на храна, питиета, стотинки. **Тейбие Кьойбешиева**, ръководител на фолклорна група от с. Туховища - Изпълнява се **и местен обичай за дъжд – „Аминкане”**. Събират се деца и тръгват по къщите. Излиза някой и ги покрива с вода. Децата казват: „Летни ми дъжд да ти се роди махалка (царевича) да ни нараним сираче”. След това децата ходят при вдовица да им направи качамак.

Тейбие Кьойбешиева, ръководител на фолклорна група от с. Туховища разказва за **„Прядо” (Предой)** – старинен, езически обичай, превърнал се в празник на селото. На Прядой в Туховища се провежда събор. **Адем Кьойбашиев, с.Туховища разказа:** „Празникът „Прядой“ тук отбелязват в третата събота на месец юни; играят се хорá, пее се – както и на Байрямите – смесени хорá дори”. Прядой (Предуй) е обредно доене на овцете, което се извършва сутринта на Гергьовден от стопанина. Издохват първата оягнила се овца. Ако агнето е мъжко, се дава в дар (курбан) на св. Георги, ако е женско се оставя за разплод; гадае се за количеството мляко през идната година. Зелени клонки окачват на съдовете за мляко, кошарата и другите стопански постройки, за успешното отглеждане на стадата и увеличаване на млякото. **Звездица Асенова Пачеджиева, с.Слащен** – посочва обичаите, спазвани и до днес - сватбата, „Прядой”, сунетите и „Молитва за дъжд” (Пеперуда).

Гюлезара Коченлиева, с. Ваклиново споменава, че са отбелязвали също така Еремия и Невруз - един общобалкански мюсюлмански празник, свързан с настъпването на пролетта. **Невруз** е известен като "Пролетно равноденствие" и означава нов ден, начало на нов живот. С празника Невруз се изпраща зимата и се посреща пролетта. Според народното поверие в деня на Невруз земята се пробужда. Жените не перат и не вършат ръкоделна работа, не шият. Мъжете също не подхващат работа. Във Ваклиново се спазват забраните, свързани с езическото съдържание на празника: „На Невруз

нищо не правим, не бараме сапун, игла. Нищо не се реже. Мъжете не се бръснат тоя ден. Да не се случва нещо лошо”.

И един обичай, свързан с традиционната религия в този край - 15 дни преди празника Рамазан има „арфе” (задушница) – раздават се кошнички с мекици, баница, хляб, локум - за помен. Ючерлъ е Голям Рамазан. Емилия Кастаманова и сатовчанци раздадоха арфе и на нас, случили се бяхме на този ден в Сатовча, на теренна работа.

Байрамски обичаи и игри

Широко разпространено в миналото е било т. нар. „извъртане” - обредното обграждане, в което се смесват традициите на църковните молебени и езическите обичаи за плодородие и предпазване от зли сили. Подобни процесии са се правели за осигуряване на берекет и здраве около многовековни дървета, кръстове, църкви и манастири или оброчища, както и на местата, на които се празнува Байрямът.

При извъртането танцът се изпълнява само от жени – извъртането при мюсюлманите е запазено като формален обичай, без първоначалното си съдържание и се изразява в бавно ритуално пристъпване. Мястото на Байряма се извърта и от моми, и от ергени. В Плетена някогашното традиционно „извъртане” на мястото за курбана с хоро от момите вече не се практикува – при курбаните главното действащо лице е ходжата. В Плетена на Байрям момите се подреждат в една редица и пеят песните „Аго, Сюлюмане“ „Оти си, Фатме плакала “ (и двете ни бяха представени на концерта в Дъбраш), на които се играе и съответен танц - „На пръчка“. Пеят се песни, играят се хорá, обикновено от моми се играят. Има Байрямска люлка накрая на селото и ергените люлеят там момите, които харесват, избират се булки и мъже. Пее се и една специална песен: „Дойде Голям Байрям, сега ще дойде и малък” – за Курбан Байрям **(тази ни беше изпята от Антоанета Бошнакова от Плетена). Наджоми Арнаудов** добавя – на Байрам - момите се нареждат в една линия и пеят: “Снощи минах покрай вази“ ; „Айшините бузи“ ; „Цъфнало цвете шарено“. Тъй като се построяват в една редица се нарича „на пръчка“. **Адем Къойбашиев с.Туховица** - На „Байрямите“ сутринта се ходи на молитва в джамията, после по къщите и следобяд на общоселски хорá и музика. **Бай Цанко Маджирски от с. Кочан:** „Има обичаи, които се пееха на празници – Байрам. Самите девойки играят и използват много интересни стъпки. Мъжките хорá бяха характерни с други стъпки, различни от женските хорá. Много мъже участваха”. **Гюлезара Коченлиева от Ваклиново:** „Другушни песни играехме, старовремски. По Байрам играехме по две по две жени и пеехме песни, а после една по една се нахванахме. На една топола правя **люлькя**”. „По Байрямища” жените се налавяли в полукръг или редица („на търкало се нафатахме по две по две жени”) и същевременно и по двойки – с лице една към друга и запяват песента „Загалил са”. Цялото хоро се придвижва така в кръг или в редица, като пристъпя до местността „Гърлото” край селото. Това обредно хоро на песен се е правело в младостта на информаторката ни, но от десетилетия вече не се практикува. Правела се е люлка (люлькя) за момите на Байряма – на една топола. **Тейбие Къойбешиева, с. Туховица:** Байрямът е другият основен местен празник, съпроводен с музика и хорá. Играят се най-вече обикновено право хоро - от всички и местното хоро – Девойчице. „В петък, на Джумая” не се работи и играе. Смирено се седи. По-възрастните се молят в джамията. На Байрямите в Туховица се провеждат събори и задължително се коли агне. **Ибрим**

Джилджов, с. Сатовча - на Байрямите моми и момци не са се хващали заедно на хорото. **Наджоми Арнаудов:** Байрам е най-важният ни празник” и има спомен за момински обичай, според който навремето са се хвърляли венците на момичетата.

Танците на сватбата

Различните моменти от сватбата, изпълнявани в течение на повече от седмица, неизменно са придружавани от песни и танци. Когато момъкът и кумът отиват да вземат невестата за венчавка, зад него под ръка и наредени в 3-4 редици пеят и играят роднински жени и комшийки. Пред шествието свири гайдар, а наоколо му мъжете играят в много свободен стил. В с. Долен, при повеждане на невестата се е играло ръченично хоро, водено от кума и невестата. Сватбарските гошавки са съпроводени също от много хорá в най-разпространените размери (2/4, 7/8 или 9/8) – на песен или на свирка, танца Небет или ръченица. По сватбите в Гоцеделчевския район се играе много!

На срещата с **Иванка Карталова в с. Сатовча**, тя ни разказа, че при изпращането на булката винаги се пее „Невесто, мари, убава” – песен, донесена от бежанците от Егейско. На местна почва, песента е доразвита така, че втората ѝ част се изпълнява в стил „на високо”. **Албена Поюкова** – ръководител на детски фолклорен състав в с. Кочан в продължение на 20 години разказа за традиционната предсватбена обредна песен – „Кус-кус се прави”. В с. **Долен** пък се пеят и т. нар. обредни песни „на булгур” – сватбени песни с тъжно настроение, породено от раздялата с родния дом и трудностите в бъдещия семеен живот.

Ибрим Джилджов, с. Сатовча: ритуалът годеж се извършва по следният начин: Момчето праща близки при момата, които ѝ носят в дар ашмак, а тя дава чорапи за годеника. След това започва сватбата, която е три дни. Три дни се слушат зурни; 1)зурни, 2)закарва се булката, 3)играят се хорá (булката си почива вкъщи). Тежестта на сватбата се е определяла от броя на тъпаните. Колкото повече били те, толкова по-голяма (тежка) била сватбата. В първия ден младежът дава дарове за роднините на булката, свирят зурни и булката раздава даровете на своите роднини. На следващия, братът или чичото на булката я карат на кон до къщата на младоженеца. Булката носи **аркумичка** (метална съдинка с капак) с вода и я излива по пътя, за да ѝ върви животът по вода. Булката е **ошарена** с варацци и пулове (по лицето) и покрита с червена кърпа. Смисълът е, че отива в нова къща и затова трябва да е с ново лице. Като пристигне в къщата, в която я чака младоженецът той пръв ѝ маха кърпата. Свирят песни, играят се хорá, но те не излизат. На третия ден се показва ризата по която се разбира дали момата е честна или не. Ако е честна започват песни, хора. Пък, ако не излезе честна я връщат в бащината къща заедно с музикантите.

Ибрим Джилджов от Сатовча разказа за „Таушан аваси” или Зайчевско хоро – едно сватбарско мъжко хоро, което имитира зайците през пролетта, когато са в любовния период. Мъжете „търчат като зайци...Добитъкът е по-културен и от хората“. Юч аяк пък е хоро, което само мъже играят. Жените танцуват бавно на „Коньо, коньо, сиви коньо“. Ибрим поясни още: „Писан никях“ означава да има подписан брачен договор. Зестрата тук наричат **прикия** (Кочан) или **прекъв** (Сатовча). **Адем Кьойбашиев, с. Туховища** разказа, че някои стари обичаи около годежа и сватбата продължават да се спазват и днес - „Момари“ (идване за момата) и записване на

„**никях**“ (брачен договор). **Цанко Маджирски** от с. Кочан: важното е, че има песни, които са за специални обичаи. Момари например. Един известен обичай. Те са сватбарски обичаи, които в различните действия се пеят различни песни, песента зависи от сюжета на обичая.

Баадин Мусов, с. Вълкосел, преподавател по история и география пази спомен за традиционната сватба във Вълкосел:

Сватбата се провежда в продължение на три дни, съпроводена е с музика – на зурни и тъпани. По-заможните семейства наемали повече музиканти за тържеството. Сватбата във Вълкосел преминава през различни обичаи и ритуали, сред които по-интересни са шаренето или рисуване на лицето на булката, конене/**конуването** на булката, карането на **прикьота** (чеиза) на булката, т. нар. **пампур** (кукер), възвратки.

Шаренето на лицето на булката е местен мюсюлмански обичай. Прави се за красота и скрива изчервяването на булката. След като я нагласят, я извеждат на потона, ако къщата има такъв или на издигнато място в двора, за да я виждат хората. При конуването се извиват хорá, съпроводени от специална песен, която пеят близките и приятелките на булката. Този момент от сватбата беше пресъздаден на концерта в Дъбраш от **Смесена фолклорна група при читалище „Изгрев – 1950 г.“ от с. Вълкосел**, които представиха традиционната сватба за селото и по-специално обряда „конуване“ (конене) на булката. Лицето на „булката“ беше нашарено с разноцветни пулове - пайети и покрито с червено було. Всяка група беше облечена с носии, които се различаваха в детайлите. Мъжете и жените играеха две отделни хорá, с които образуваха и фигури; играха също и в един ред на две групи, като мъжете бяха заловени за рамо, а жените - за ръце. **Хорá с хват „на леса“ се срещат по-рядко и то главно в мъжките танци. Тук го видяхме в женската игра при възстановката на Вълкоселска сватба, където момите играеха с хват на предна леса.** Хорáта, които представи групата от Вълкосел бяха местни и автентични, на съпровод от песни. Хореографията на жените беше интересна за публиката, защото обикаляха по групи и после се хващаха отново наедно. Изпълнението на мъжете бе вълнуващо за местните ученици, защото в с. Вълкосел в последните години много рядко пеели мъже. Групата от Вълкосел успя да предаде стиловите разлики в играта на мъжете и жените, което е много важно умение и е един от най-съществените белези за автентичност при изпълнението на автентични хорá по принцип.

В традиционната сватба на Вълкосел присъства един много интересен елемент - човек, преоблечен като подобие на кукер. Тук го наричат пампур и стои през цялото време близо до булката и музикантите и развлича с играта си сватбарите. Облечен е в кози кожи, с качулка на главата, с чанове и хлопатари около кръста и носи пълна торба с пепел. Гони децата и „хвърля“ пепелта по хората - против уроки и за да отклонява злите погледи от булката. Образът на пампура в традиционната сватба е очевидно част от езическото наследство, остатък от мъжките обредни игри.

Облеклото на младоженеца се състои от шаечни или потури от аба, с тесни крачоли в долния край и често с гайтани около джобовете и от коленете до глезените, елекът или палтото са обшити с гайтани, поясът е изтъкан от вълна и има пискюли в двата края; обуват се и вълнени чорапи, украсени по краищата. Ако младоженецът е заможен, обува кондури или цървули, а на главата слага фес или каскет.

Булката е облечена с басмени или копринени потури, които завършват долу с широк плисиран набор - пъпки. Към празничното облекло спада и т. нар. фота (престилка), която се тъче от вълна, в различни цветове. Цветовете са втъкани на „парти“ (успоредни светли линии) в жълт, червен и кафяв цвят. Връхната дреха е изработена от басма или други платове, а сетрето е с памучна подплата. „Кондакът“ е кърпа - има правоъгълна форма, украсен с дантела или ресни по края, изработени ръчно от момите. Прегъва се на триъгълник и се забражда по специален начин така, че част от ресните да падат свободно от едната страна на лицето. Шамията се слага на главата по специален начин, така че ресните от кондака да се виждат. Най-отгоре се загръща с фередже. И пак в зависимост от богатството ѝ, булката е обува в кондури - обувки на токчета и носи „пръчка“ (наниз от жълтици) на гърдите.

На втория ден от сватбата се отива у булката и се взема прикьота (чеиза). До чеиза застава близък на булката - обикновено дете - и търси откуп за него. Разрешение да се изнася чеиза се дава след като се плати откупът. Сватбарите натоварват чеиза на булката и се отправят към къщата на младоженеца, съпроводжани от музика с танци и хорá. Най-отпред е булката, качена на бял кон, наметнат с червено кичено халище. На третия ден от сватбата се провеждат състезания – кушии (рано сутринта, извън селото) и свободни борби.

Сватбеното тържество завършва в петък. На този ден в дома на младоженците се събират най-близките. След това се приготвя храна и надвечер се отправят към къщата на булката, където тържествата завършват. При влизането в къщата, обувките на младоженеца се скриват и той трябва да си ги откупи. Младоженците преспиват в дома на булката, а на сутринта мъжът трябва да иде за дърва, за да докаже, че е достоен съпруг.

Сватбата в с. Туховища

Рано сутрин момичето се взема от дома ѝ и се води у младоженеца. На събитието присъства и местният ходжа. Уникален е един традиционен обичай, който има своеобразен еквивалент в съвременната практика – извършва се един вид предбрачен договор. Ходжата пита младоженеца какво е готов да даде на момичето, т. нар. „мехер“. Ходжата записва отговора му в официален документ, т. нар. „никях“ (договор). **Тейбие Кьойбешиева**, ръководител на фолклорна група от с. Туховища разказа, че в Туховища е познат и сватбарският обичай „повръшки“ – в първия петък след сватбата, омъженото момиче и съпругът посещават родителите ѝ. В Годешево, откъдето е родом Тейбие, този обичай не се спазва.

Сватбата в село Плетена

От сватбените обичаи днес в Плетена се спазват малко - разменят се нишани (подаръци) между годениците. Годещът се казва „Оглавяване“ - в Плетена го наричат също „честито“. Интересен е следният сватбен обичай: на сватбата има едно момче из между всички, което носи момкова пита и другите трябва да открият в кое момче е питата. А който от тази пита хапне, ще бъде късметлия и няма да се разболява. На сватбите се пеят „Невестичко младичка“, „Пукни са тресни момина майка“ и др. **Мехмед Байрямов, с. Плетена допълни**, че дружките на булката играят женско хоро след сватбата, когато се събират „на потона“ в нейната къща и играят на песен. Играят се по сватбите и мъжки хорá с хват за рамо. На площада, докато трае сватбата се играе по три дни! Играят смесено мъже и жени, както и пред къщата на младоженеца.

В миналото из Чеча са се тъкали алени сватбени килими за кон, наричани **кичени халища** (с. Слещен, Плетена, Долен, Сатовча), употребявани като сватбена обредна тъкан. Невестинските сватбени килими покриват белия кон, на който язди невестата в деня на сватбата. Непосредствено на самара се провисва старинният бял ирам, върху него - аленият килим, а най-отгоре – невестата сяда на бял памучен чаршаф, украсен в двата края с тъкани мотиви. Невестата е покрита с аления килим горе до кръста и надолу - целите крака. **Месалите**, в качеството им на обредна тъкан – т. нар. сватбен невестински месал – са памучна/кълчищна тъкан, украсена в двата края с фриз от еднообразни геометрични мотиви. В миналото, невестинският месал е бил постоянен елемент от чеиза на всяка девойка и имал строго определена сватбена функция. В празничен цветно орнаментиран месал от два плата се завива и обредната храна, когато се ходи на сватба, на гости, на кръщение или панаир. Постепенно, месалите стават декоративни произведения, особено празничните обредни месали, които се отличават с по-сложна декорация и се превръщат в част от носията.

Библиография

1. Единство на българската фолклорна традиция. С., БАН, 1989.
2. Братанова, Радка. Някои възгледи за стиловите особености на родопската вокална музика. // Бълг. фолклор, ХХІХ, 2003, № 1, с. 36–39. Стиллова особеност на вокалната музика на българите мохамедани и християни в Родопите.
3. Ганева, Божанка. Песента в [българския] обред Пеперуда // Бълг. фолклор, ХХІХ, 2003, № 1, с. 40–49.
4. Сп. Български фолклор, БАН.
5. Пирински край. БАН, София, 1980.
6. Качулев, Ив. Състояние на народната музика в Родопите. Комплексна научна Родопска експедиция през 1953. С., БАН, 1955.
7. Кауфман, Н. Обредните песни на българските мохамедани. — ИИМ, 9, 1963, с. 5—71.
8. Кауфман, Н. Песни на байрамско хоро, изпълнявани от българите мохамедани. — ИЕИМ, 6, 1963, с. 393—407.
9. Кауфман, Н., Т. Тодоров. Народни песни от Родопския край. 1970.